

ЧИ ПОВИННА ЦІНА НА ГАЗ БУТИ РИНКОВОЮ

Аналітична записка

Контактна особа: Марія Репко, заступник виконавчого директора ЦЕС

Співавтори: Галина Антоненко, економіст ЦЕС
Артем Захаров, молодший економіст ЦЕС
Павло Кухта, радник
Ірина Піонтківська, старший економіст ЦЕС
office@ces.org.ua

Дата: 26 серпня 2015 р.

Зміст

1	Головне	3
2	Мета дослідження	5
3	Ситуація: ціна на газ та структурні проблеми в економіці	5
4	Міжнародний досвід переходу до ринкового ціноутворення на ринку газу та інших енергоносіїв.....	8
4.1	Заходи з підвищення цін на газ та реформування галузі	9
4.2	Обов'язкові компенсаторні заходи	10
5	Альтернативи: ринкова ціна проти регульованих цін	12
5.1	Вплив на державні фінанси	13
5.2	Вплив на корупційну складову	14
5.3	Вплив на власний видобуток та імпортозалежність	15
5.4	Вплив на енергоефективність економіки	19
5.5	Соціальний ефект та управління соціальним ризиком	24
6	Висновки.....	26
7	Додатки.....	29

1 Головне

У цій записці ми розглянули, чи доцільною є політика переходу від заниженої регульованої до ринкової ціни на газ для потреб населення (у розумінні безпосереднього споживання населення та споживання теплокомуненерго для потреб населення – гаряча вода, опалення). Записка стосується саме ціни на природний газ як товар, не торкаючись таких компонентів комунального тарифу, як витрати на транспортування та розподілення природного газу, ПДВ, цільова надбавка тощо.

Зараз в Україні ціни на газ для населення жорстко регулюються державою і є штучно заниженими у порівнянні із ринковою (на рівні імпортного паритету) ціною на газ. Це спричинює низку проблем для економіки та добробуту населення:

- Низькі ціни не покривають витрат «Нафтогазу» на закупівлю газу для потреб населення, а дефіцит (5,7% ВВП у 2014 році) покривається за рахунок держави.
- Різниця в цінах для населення та промисловості (більш ніж у 5 разів станом на кінець 2014 року навіть за повним тарифом для населення) є передумовою для корупції.
- Занижена ціна може призвести до падіння власного видобутку (близько 1 млрд кубометрів на рік за даними «Укргазвидобування») та збільшує імпортозалежність.
- Низькі ціни не мотивують заощаджувати, залишаючи енергоефективність комунального сектору вкрай низькою.
- Занижена ціна збільшує соціальну несправедливість – субсидіюється споживання як багатих, так і бідних, при цьому багаті споживають більше.

Досвід реформування енергосекторів країн Центральної та Східної Європи показує, що за для успіху реформи необхідно дотримуватись комплексного підходу та забезпечити поступове і планомірне виконання всіх її етапів:

- перехід до ринкового рівня цін на газ та тепло;
- приватизація компаній-постачальників енергоресурсів та стимулювання конкуренції між ними;
- збільшення прозорості формування тарифів та деполітизація процесу їх формування;
- зменшення негативних наслідків підвищення вартості енергоресурсів для соціально вразливих верств населення;
- стимулювання енергоефективності.

Ми розглянули дві альтернативи, що постали перед Україною:

- регульовані занижені ціни на природний газ для потреб населення;
- ринкові ціни на природний газ як товар.

З одного боку, регульована низька ціна може існувати, поки в країні є газ власного видобутку, собівартість якого відрізняється від світових цін на газ як товар. Тарифи, що базуються на собівартості локального видобутку, не обтяжують споживачів фінансово, але при цьому спричинюють низку проблем для економіки.

З іншого боку, газ є ринковим товаром, і це не може бути проігноровано за умов побудови відкритої економіки, коли Україна змушена купувати половину газу за кордоном для задоволення сукупного попиту всередині країни.

Ми розглянули два альтернативні підходи до ціноутворення з точки зору їх впливу на ключові економічні та соціальні проблеми, а також подивилися на важливі компенсаційні механізми, необхідні для ефективної імплементації реформ:

– Вплив на державні фінанси

Занижені ціни на газ спричиняють розбалансування державних фінансів та унеможливають макрофінансову стабільність. Впровадження ринкових цін має усунути дисбаланс «Нафтогазу» та, відповідно, державного бюджету, навіть за умов субсидювання споживання та енергоефективності. Кінцевий ефект буде позитивним – зніметься навантаження непрямих субсидій заможним домогосподарствам та втрат від корупційної складової, знизяться витрати на обслуговування боргу, а поліпшення становища видобувної галузі та суміжних виробництв дозволить отримати більше ренти, податків та дивідендів. Побічний ефект – зменшення імпорту – позитивно позначиться на платіжному балансі та усуне тиск на курс гривні.

– Вплив на корупційну складову

З точки зору корупції, будь-яке заниження ціни на газ для населення стимулює зловживання, оскільки стає вигідним використовувати цей газ для виробничих потреб. Дієвим засобом боротьби з корупцією, пов'язаною з використанням різниці цін на газ, є встановлення ринкових цін для всіх категорій споживачів. За повноцінної реформи це ліквідує саму можливість для заробітку на арбітражі та отримання корупційної ренти у майбутньому.

– Вплив на власний видобуток

За низьких регульованих цін власний видобуток, найвірогідніше, продовжить скорочуватися, а імпортозалежність залишатиметься високою. За ринкової ціни після сплати ренти у «Укргазвидобування» залишалися б кошти, що відповідали б рівню граничних витрат на видобуток традиційного газу з нових свердловин на освоєних родовищах і стимулювали б нарощування обсягів видобутку.

– Вплив на енергоефективність

Поки через штучно низькі ціни субсидіюється надлишкове споживання, а вартість встановлення засобів обліку та тепло модернізації окуповується лише за 10-15 років, мотивації для заощадження енергії виникнути не може. Підвищення цін на газ до ринкового рівня забезпечить появу такої мотивації. Потенціал скорочення витрат газу на потреби населення в Україні складає від 20% до 60%. Підвищення тарифів обов'язково має поєднуватись з такими важелями:

- системи оплати фактично спожитого енергоресурсу (облік та регулювання);
- доступність інструментів модернізації (державні кредитні та грантові програми);
- поліпшення платіжної дисципліни (обмеження доступу неплатника до ресурсу).

– Соціальний ефект та управління соціальним ризиком

Поza залежністю від рівня цін, у кінцевому підсумку домогосподарства завжди несуть повні витрати: у вигляді недоотриманого доходу держави, нарощування державного боргу, руйнівної інфляції та девальвації у випадку емісійного фінансування тощо.

Впровадження ринкових цін спричинить зростання вартості комунальних послуг для населення. Для заможних родин це стане стимулом для енергомодернізації та не вплине суттєво на структуру витрат. Для домогосподарств із середнім доходом підвищення буде найбільш відчутним, на них мають бути зорієнтовані програми із стимулювання енергозбереження. Для малозабезпечених домогосподарств підвищення тарифів компенсуватиметься через механізм прямих грошових субсидій. При цьому діюча система субсидювання не знижує стимулів до енергозбереження, оскільки дозволяє домогосподарству скорочувати розмір майбутніх платежів за житлово-комунальні послуги, споживаючи менше у поточному періоді.

Розглянувши вплив ринкових та занижених цін на газ на різні аспекти, можемо підбити підсумок: у разі встановлення ринкової ціни на газ для усіх категорій споживачів у вигаді опиняться компанії-постачальники, держава та, у більш тривалій перспективі, – домогосподарства. У програші – бенефіціари корупційної ренти, заможні домогосподарства з високим рівнем споживання. Загалом вплив ринкових цін на газ на економіку буде скоріше позитивним, ніж негативним.

На базі вищевикладеного ми вважаємо найкращою альтернативою для України прийняти встановлення цін на ринковому рівні. Життєво важливо одночасно застосовувати механізми-компенсатори. Лише за грамотного застосування усіх зазначених механізмів газова реформа буде найефективнішою та успішною. Зокрема, це:

- надання прямих субсидій населенню на оплату комунальних послуг;
- програми стимулювання енергоефективності;
- створення умов для вільної ринкової конкуренції;
- ефективний незалежний регулятор.

2 Мета дослідження

За допомогою цієї записки ми сподіваємося узагальнити розуміння, чи доцільною є політика переходу від регульованої (зазвичай заниженої) до ринкової ціни на газ для потреб населення. Ми розглядатимемо саме ціну на природний газ як товар для населення та теплокомуненерго (на потреби населення), не торкаючись таких компонентів комунального тарифу, як витрати на транспортування та розподілення природного газу, ПДВ, цільова надбавка тощо (див. Додаток 1).

Питання регулювання ціни природного газу є особливо важливим для України, тому що процеси, пов'язані із ним, надзвичайно масштабні та дуже сильно впливають на економічний розвиток:

- на природний газ у побутовому секторі припадає приблизно 58% усіх спожитих енергоресурсів, у рази більше, ніж в європейських країнах¹;
- у 2014 році природний газ становив 10,5% у сукупному імпорті, і платежі за імпортований газ є суттєвим фактором для валютного ринку²;
- газові домовленості з Росією у світлі збройного конфлікту на Сході роблять імпорт газу важливим зовнішньополітичним питанням.

При цьому споживання газу населенням за останній рік становило приблизно половину загального споживання газу в Україні, і ціна, за якою воно споживало газ, була нижче ринкової, що призвело до дефіциту «Нафтогазу» у 5,7% ВВП країни та зробило питання ціни на газ для населення одним з найгостріших у суспільній дискусії.

Щодо ціни газу як товару, ми розглянемо два можливі підходи до її формування та з'ясуємо, який з них краще відповідає інтересам України. Альтернативи, які ми розглядаємо – занижена регульована ціна та ціна на ринковому рівні. Ми аналізуємо вплив цих двох сценаріїв на головні сфери, які мають має велике значення для економіки й добробуту населення, адже різниця в цінах на газ відбивається на них найбільш відчутно. Це такі сфери:

- державні фінанси;
- корупція;
- власний видобуток та імпортозалежність;
- енергоефективність економіки;
- соціальна сфера.

3 Ситуація: ціна на газ та структурні проблеми в економіці

В Україні існує низка проблем, пов'язаних із заниженими цінами на газ для населення:

- низькі ціни не покривають реальних витрат «Нафтогазу» на закупівлю газу для потреб населення (включно із газом для теплокомуненерго (далі – ТКЕ), що йде на потреби населення). Природного газу власного видобутку для цих потреб не вистачає, його

¹ Дані з енергетичного балансу України за 2013 рік, у перерахунку на тис. тонн нафтового еквіваленту. Джерело: Державна служба статистики України.

² Дані НБУ (Платіжний баланс).

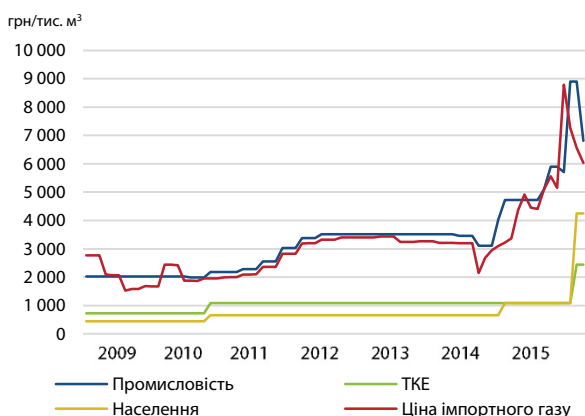
доводиться імпортувати за ринковими цінами. Дефіцит, що виникає при цьому, покривається за рахунок державного бюджету. Таким чином, за умов жорсткої бюджетної кризи, населення ризикує зіштовхнутися із перебоями в постачанні енергоносіїв.

- Різниця в цінах для населення та промисловості створює передумови для корупції – газ, оплачений за цінами для населення та ТКЕ, може бути частково спрямований на споживання промисловими виробниками, а різниця – створити корупційну ренту. Поряд із масштабними посередницькими схемами при імпорті, це тривалий час підживлювало політичну корупцію.
- Занижена ціна унеможливує збільшення власного видобутку державним виробником, йому не вистачає коштів навіть на інвестиції для підтримки поточного рівня видобутку природного газу, що збільшує імпортозалежність замість розвитку виробництва (суміжних галузей, створення робочих місць, та відповідного зростання податків) всередині країни.
- Занижені ціни не мотивують заощаджувати, таким чином субсидіюється надлишкове споживання, а не енергоефективність.
- Занижена ціна збільшує соціальну несправедливість – багаті сплачують за газ таку саму занижену ціну, як і бідні. Наприклад, споживання газу у великому котеджі під Києвом так само дотується з бюджету за рахунок податків всього населення країни, як і споживання малозабезпеченого сільського населення.

Нині ціни на газ жорстко регулюються державою і встановлюються на різному рівні для різних категорій споживачів на всіх етапах – від видобутку до постачання газу споживачам. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики та комунальних послуг (далі НКРЕКП), встановлює роздрібні ціни на газ для населення та підприємств ТКЕ; граничні (максимальні) ціни на газ для підприємств; тарифи на транспортування і постачання газу та ціни, за якими компанія «Нафтогаз» (100% у власності держави) закуповує газ українського видобутку та продає його споживачам (див. Додатки 2-3).

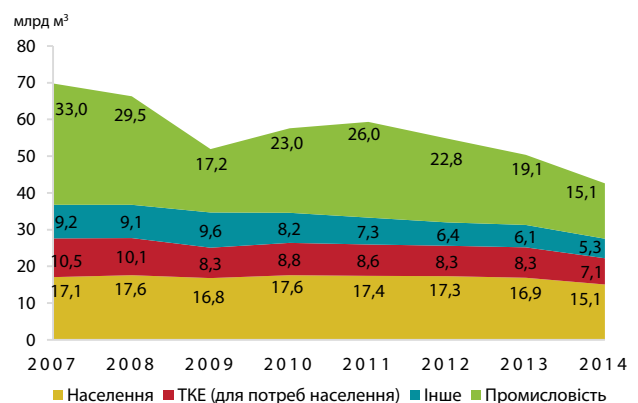
З кінця 2008 року ціни на газ для потреб населення залишалися більш-менш стабільними і підвищувалися тільки у 2010 та 2014 рр. Граничні ціни на газ для промислових підприємств протягом періоду зростали більш стрімко, і станом на кінець 2014 року цінова диспропорція була рекордною. Лише в 2014-2015 рр. уряд здійснив відчутне підвищення цін для населення під тиском МВФ (Рисунок 1).

Рисунок 1. Динаміка регульованих цін на газ для промисловості та населення і ціни імпортного газу

Джерело: «Нафтогаз»

Рисунок 2. Споживання природного газу за категоріями споживачів³

Джерело: «Нафтогаз»

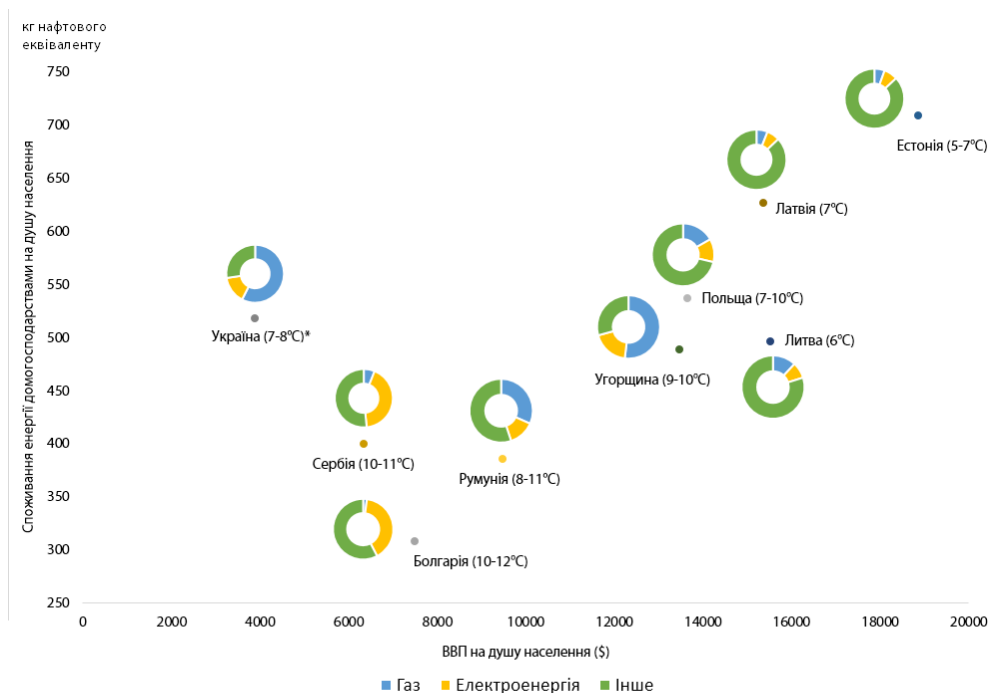
³ Дані за 2006-2013 рр. враховують АР Крим, дані за 2014 р. не враховують АР Крим.

Енергоємність комунального сектору лишається високою через відсутність стимулів до заощадження. Порівняно з 2008 роком, загальне споживання газу в країні скоротилося на 23,7 млрд м³, або на 36%, головним чином завдяки двократному скороченню споживання газу у промисловості. Натомість населення протягом 2008-2013 рр. споживало в середньому 17 млрд м³ газу щорічно, і лише в 2014 році споживання в цьому сегменті скоротилося до 15 млрд м³ (Рисунок 2).

При цьому через структуру споживання, зсунену у бік природного газу замість твердого палива чи електроенергії, втрати, зумовлені зношеністю житлового фонду, та відсутність стимулів для заощадження енергії, українці споживають у середньому більше газу, ніж жителі сусідніх країн із порівнянними ВВП на душу населення та кліматичними умовами (Рисунок 3).

Рисунок 3. Споживання енергоносіїв домогосподарствами у європейських країнах

* Середньорічна температура повітря

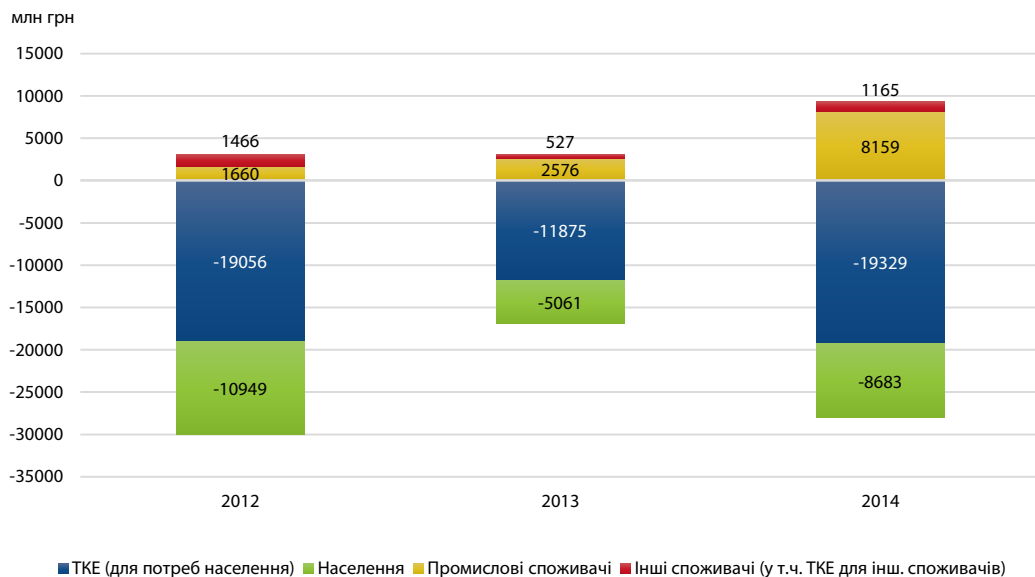
Джерело: Eurostat, ДССУ

Власний видобуток нині задовольняє близько половини потреби України у газі, і він скорочується. Газ власного видобутку для задоволення потреб населення «Нафтогаз» купує у компанії «Укргазвидобування» (100% у власності «Нафтогазу»). Решту газу доводиться імпортувати. Згідно із Законом України «Про засади функціонування ринку природного газу», більшу частину природного газу, видобутого в Україні підприємствами, що на 50% і більше перебувають у державній власності, продається державній компанії «Нафтогаз» на потреби його реалізації населенню (Додаток 4, Баланс надходження та розподілу природного газу по Україні). На ці цілі у 2014 році «Нафтогаз» спрямував 13,7 млрд м³ газу, отриманого від «Укргазвидобування» та «Чорноморнафтогазу» (у 1-му кварталі), забезпечивши при цьому 62% загальної потреби газу для населення (в т.ч. для ТКЕ на потреби населення). Решта газу, видобутого державними підприємствами (3,5 млрд м³), пішла на технологічні потреби та була продана іншим споживачам за умовами договорів спільної діяльності. Таким чином, частина потреб населення забезпечується за рахунок імпортного газу.

Стабільно низький рівень цін на газ для населення призвів до серйозних диспропорцій в операційній діяльності «Нафтогазу» та навантаження на державний бюджет. Ціна не покриває витрат на придбання газу для потреб населення (включаючи газ, використовуваний ТКЕ для потреб населення), а перехресного субсидювання за рахунок інших сегментів не вистачає на покриття збитків (Рисунок 4)

Рисунок 4. Валовий прибуток (збиток) «Нафтогазу» від гуртової торгівлі газом за категоріями споживачів

Джерело: «Нафтогаз», консолідована річна звітність

Через стрімке зростання ціни на російський газ після 2005 року та на тлі низьких цін для населення, значення перехресного субсидювання знівелювалося, натомість дедалі більша частина дефіциту «Нафтогазу» покривалася за рахунок державного бюджету, кредитних коштів, а також отриманих у 2010 та 2012 роках передплат від «Газпрому» за транзит газу. Так, у 2014 році майже 60% вартості газу, що був реалізований на потреби населення, профінансовано за рахунок бюджетної підтримки та кредитів.

4 Міжнародний досвід переходу до ринкового ціноутворення на ринку газу та інших енергоносіїв

Досвід реформування енергосекторів країн Центральної та Східної Європи показує, що задля успіху реформи необхідно дотримуватись комплексного підходу та забезпечити поступове і планомірне виконання всіх її етапів. Такий підхід дає можливість створити умови для успішного функціонування сектору в майбутньому. Досвід Польщі (Додаток 5), яка є близькою до України за структурою економіки та населенням, свідчить про те, що системний підхід до втілення ринкових принципів в енергосекторі дає успішні результати. Водночас на початковому етапі, що супроводжувався різким підвищенням цін на енергоносії, реформа сектору була досить болісним моментом для багатьох домогосподарств.

Натомість приклад Молдови (Додаток 6) показує, що неповна реалізація всіх етапів реформи має наслідком потенційно вищу ціну газу для кінцевого споживача (через включення боргової складової до тарифу), невдоволеність споживачів через стрибкоподібний характер зростання тарифів, відсутність конкурентного середовища та недостатню енергетичну безпеку (консервація високої залежності від єдиного постачальника газу).

Перехід до ринкових принципів ціноутворення на ринку енергоресурсів та, зокрема, ринку газу повинен мати невідворотній характер, оскільки цей етап є ключовим для подальшого перебігу реформи.

4.1 Заходи з підвищення цін на газ та реформування галузі

Ринкові принципи господарювання у енергетичних секторах країн з перехідною економікою запроваджувалися за приблизно однаковою схемою і передбачали, зокрема, такі заходи:

1. **перехід до економічно обґрунтованого рівня цін на газ і тарифів на тепло** (рівень, який відображає повну вартість ресурсу, його зберігання та транспортування до кінцевого споживача);
2. **приватизація компаній-постачальників енергоресурсів та поліпшення платіжної дисципліни** (повна/часткова приватизація компаній-постачальників та розмежування функцій видобування/імпорту енергоресурсу, його зберігання і транспортування, створення можливостей обмежити споживання для неплатників, запровадження систем оплати фактичного споживання – встановлення систем обліку та регуляторів споживання тепла);
3. **збільшення прозорості формування цін та тарифів і деполітизація процесу їх формування** (створення незалежного регулятора ринку енергоносіїв і передача йому функцій розробки методології ціноутворення на ринку).

Наслідки та механізми реформування газового ринку в європейських країнах можна узагальнити у наступному вигляді (див. Таблицю 1).

Таблиця 1. Наслідки та механізми реформування газового господарства у країнах Центральної та Східної Європи

Сфера	Механізми реалізації	Наслідки
Вплив на держфінанси	Перехід до ринкових цін на енергоносії, усунення прямого чи перехресного субсидювання;	Зменшення навантаження на державний бюджет та поліпшення фінансових показників державних підприємств сектору;
Енергоефективність	Енергоаудит, тепло модернізація будівель (утеплення, заміна вікон та дверей тощо), встановлення засобів обліку тепла в багатоквартирних будинках (Болгарія), інвестиції у ефективне газоспалювальне обладнання (Польща);	Підвищення ефективності споживання енергоносіїв на 20-35%;
Енергетична безпека/ диверсифікація поставок	Розвиток власного видобутку газу (у тих країнах, де він є), інвестиції у зберігання резервних запасів газу (Угорщина), пошук альтернативних напрямків імпорту газу, розробка нетрадиційних родовищ газу (наприклад, у Польщі);	Підвищення рівня енергетичної безпеки, зменшення ризику аварійних відключень від газу та тепла;
Соціальна сфера	Встановлення пільгових тарифів на мінімальний обсяг споживання (Молдова); запровадження адресної системи субсидій на енергоносії та опалення для малозабезпечених сімей (Молдова, Болгарія) У випадках успішної реалізації реформи субсидії для населення були з часом скасовані (Угорщина). Надання пільгових кредитів для тепло модернізації житла (Болгарія, Польща).	Підвищення частки витрат домогосподарств на комунальні послуги на початковому етапі (особливо для малозабезпечених домогосподарств у деяких випадках до 40-60% від сукупних доходів без урахування пільг та субсидій).

4.2 Обов'язкові компенсаторні заходи

Окрім прямого підвищення цін, більшість країн вжили обов'язкові для успішної імплементації реформи компенсаторні заходи, спрямовані на пом'якшення наслідків реформ для соціально вразливих верств населення, поліпшення енергоефективності та стимулювання конкуренції на ринку енергоносіїв:

Зменшення негативних наслідків підвищення вартості енергоресурсів для соціально вразливих верств населення

Різке підвищення цін на енергоносії спершу негативно позначилося на якості життя домогосподарств (особливо малозабезпечених), оскільки вони були змушені скорочувати свої витрати на інші товари та послуги, а комфортність умов їх проживання на початковому етапі погіршилася (нижчі температури в приміщеннях під час опалювального сезону, перехід до інших способів опалення).

Витрати на оплату рахунків за комунальні послуги (газ, тепло, електроенергія та водопостачання) як частка від загальних витрат домогосподарств складала в середньому від 10% до 40%. Наприклад, у Польщі домогосподарства із середнім рівнем доходу витрачали на енергоносії та водопостачання близько 11% свого доходу, тимчасом як малозабезпечені сім'ї – 40% у 2004 році. В Угорщині за період 2000-07 років витрати домогосподарств на енергоносії складала в середньому 9,7% загального доходу. У Молдові та Грузії витрати пенсіонерів та інших малозабезпечених категорій населення на комунальні послуги складала 30-40% від їх загальних витрат.

Практично в усіх країнах Центральної та Східної Європи влада впроваджувала механізми допомоги для соціально вразливих верств населення. У багатьох країнах існував або існує пільговий тариф на відносно невеликі обсяги споживання газу, а також різні види соціальних допомог. В Угорщині до 2010 року існувала система прямих субсидій населенню для оплати газових рахунків, яка охоплювала приблизно 40% домогосподарств і передбачала 18-25% відшкодування вартості газу (EV55 – Eastern Europe Energy Challenge). У Болгарії теж існувала практика прямого субсидювання споживання енергоресурсів малозабезпеченими категоріями населення, але від неї відмовилися у 2005 році.

У Молдові було впроваджено окремий вид соціальної допомоги на оплату комунальних послуг у холодний період року; для отримання пошукувачі мають відповідати певним критеріям за доходом та майновим станом. Сім'ям відшкодовували до 40% витрат на оплату комунальних рахунків (до моменту фактичного отримання допомоги вони мали право сплачувати 60% вартості рахунків). Самотнім пенсіонерам на опалювальний сезон виділяли допомогу для закупівлі енергоносіїв (газ, вугілля, дрова), еквівалентну рівню споживання 30 м³ на місяць під час опалювального сезону. З огляду на обмежені ресурси бюджету, встановлені критерії для отримання допомоги на оплату рахунків за газ та тепло були доволі жорсткими, і ступінь охоплення малозабезпечених сімей цією допомогою був низьким.

Окрім прямих субсидій для оплати енерговитрат малозабезпечених домогосподарств, деякі країни запроваджували цільові програми енергоефективності. Такі програми дозволяли державі заощадити на прямих субсидіях, а в деяких випадках взагалі від них відмовитися. Наприклад, у Болгарії для стимулювання ощадливого споживання енергоресурсів малозабезпеченим домогосподарствам виділяли енергоефективні лампи, гранти на встановлення лічильників тепла, дешеві кредити для заміни вікон та утеплення фасадів. Фінансування програми забезпечувалося як за рахунок державних коштів, так і за участі міжнародних фінансових організацій.

Поліпшення енергоефективності

Досвід країн Центральної та Східної Європи свідчить про високий потенціал енергозбереження на рівні домогосподарств у результаті впровадження енергоефективних технологій за відносно невисоких витрат. Пілотні проекти з модернізації житла, проведені за фінансової підтримки міжнародних фінансових організацій (МФО) у різних країнах регіону, показали, що скорочення енерговитрат на рівні домогосподарств може сягати від 20% до 60% (залежно від пакету впроваджених заходів) з періодом окупності від 4 до 12 років. Середня вартість інвестицій в енергоефективність житлових будинків становила €25-45 за м². Фінансування проектів поліпшення енергоефективності на рівні домогосподарств надходило з різних джерел – самофінансування (власники житла), державні кошти, ресурси МФО.

Високі витрати на енергоносії стимулювали кінцевих споживачів до інвестицій в енергозбереження та модернізацію житла, і такі ініціативи підтримувалися владою та неурядовими організаціями. В таких країнах, як Латвія, Литва, Румунія, Болгарія, Чехія, Польща, Словаччина, були запроваджені урядові програми модернізації житлового фонду з метою скорочення енерговитрат на рівні кінцевих споживачів. Вони передбачали проведення енергетичного аудиту будівель, підвищення обізнаності населення щодо способів економії енергоресурсів, фінансування/співфінансування заходів енергоефективності на рівні об'єднань власників житла та окремих домогосподарств.

У Чехії для підвищення енергоефективності житла уряд надавав гранти через національну енергетичну агенцію у середньому обсязі €500-600 на одне помешкання. Домогосподарства могли скористатися субсидованими кредитами, які пропонував чеський державний фонд розвитку житла для модернізації будівель. Такі кредити передбачали відшкодування до 40% витрат, але не могли перевищувати €1835 на квартиру або €160 на м² житла з максимальним періодом виплат до 15 років. У 2005 році близько €16,7 млн було використано через цей механізм.

Встановлення теплометрів на рівні будинків та окремих квартир змінюють поведінку кінцевих споживачів, оскільки вони можуть регулювати свої обсяги споживання і таким чином зменшувати витрати на енергоносії. Міжнародний досвід свідчить, що витрати на встановлення теплометрів окупалися за 2-5 років (залежно від величини тарифу на опалення). Наприклад, після встановлення побудинкових лічильників тепла та підвищення тарифів на опалення в Молдові (зокрема у Кишиневі) попит населення на теплову енергію знизився на 30%. Вочевидь це стало наслідком як зміни звичок (адаптація до більш низьких температур у приміщенні), так і інвестицій власників у теплоізоляцію будинків (утеплення фасадів, заміна вікон та дверей, встановлення регуляторів температури на радіаторах тощо).

Стимулювання конкуренції серед постачальників енергоресурсів

На останньому етапі ринкових перетворень на ринку газу та теплової енергії в країнах Центральної та Східної Європи відбувається лібералізація виходу на ринок постачання роздрібним споживачам газу, електроенергії та тепла багатьох учасників (втілення принципу можливості вибору постачальника кінцевим споживачем – «third-party access»). У ряді країн регіону відкриття ринку енергоносіїв (і ринку газу, зокрема) відбулося на початку 2007 року в рамках виконання вимог ЄС (EU Gas Market Directive (2003/55/EC)). Більш конкурентне середовище призводить до того, що кінцевий споживач виграє у якості послуг, а іноді отримує кращу ціну, ніж за умов єдиного постачальника.

Загальна тенденція на ринках енергоносіїв у країнах Центральної та Східної Європи свідчить про доволі повільний процес відкриття внутрішніх ринків енергоносіїв для нових учасників. Зазвичай, домінуюча роль на ринку залишається за компаніями з державною участю, які до реформи займали монопольне становище на ринку. Наприклад, у Словаччині компанія SPP з державною часткою 51% залишається найбільшим постачальником газу кінцевим споживачам (її частка ринку у 2009 році складала 93%), і на ринок прийшли лише декілька альтернативних постачальників. Основними причинами такого стану речей є регулювання цін в сегменті домогосподарств та адміністративні бар'єри на шляху до зміни постачальника газу (час необхідний для виконання всіх процедур для зміни постачальника газу домогосподарству може становити більше 6 місяців). За оцінками The Economist Intelligence Unit найбільш конкурентним ринком вважається Чехія, внутрішній ринок газу якої відкрився у 2007 році і ціноутворення у сегменті як промислових споживачів, так і домогосподарств є ринковим. Станом на кінець 2010 року ринкова частка колишнього монополіста Трансгазу становила 67%, за рахунок поступового входу на ринок п'яти інших компаній (дві з яких мають сукупну ринкову частку близько 23%). На газовому ринку Польщі домінуюча роль залишається за вертикально інтегрованою PGNiG з державною часткою 73%, яка постачає газ 94.4% всіх споживачів. Не дивлячись на те, що ринок відкритий для входу з 2007 року, і є ще 19 активних учасників ринку, їх ринкова частка лише трохи перевищує 5%.

В деяких країнах Центральної та Східної Європи подальший поступ реформування сектору енергоносіїв іноді гальмується через політичну ситуацію. Наприклад, де-факто введення мораторію на зростання тарифів на газ для населення в Угорщині в 2010 році призвело до того, що тариф став нижчим за рівень витрат на постачання газу домогосподарствам. Відтак, одна з 11 компаній, що постачають газ домогосподарствам, була змушена піти з ринку – через накопичення боргів та неможливість сплачувати за користування газорозподільчими мережами регулятор ринку у 2011 році позбавив компанію EMFESZ ліцензії (її ринкова частка складала 20%), а її клієнти були розподілені серед інших компаній.

5 Альтернативи: ринкова ціна проти регульованих цін

Зараз перед Україною постали дві альтернативи:

- регульовані занижені ціни на природний газ для потреб населення;
- ринкові ціни.

З одного боку, регульована низька ціна може існувати, поки в країні є газ власного видобутку, собівартість якого відрізняється від світових цін. Існування такої ціни потребує штучних бар'єрів для виробника (в даному випадку це «Укргазвидобування»), які жорстко обмежують його лише задоволенням попиту населення. Оскільки газ як природний ресурс є власністю українського народу, народ має право ним користуватися за посередництва держави, яка в даному випадку діє від його імені. Ціни, що базуються на собівартості локального видобутку, не обтяжують споживачів фінансово, але при цьому спричиняють низку проблем для економіки (див. Розділ 3).

З іншого боку, газ є ринковим товаром із наявністю міжнародного попиту, пропозиції та ціни, хоча й дещо ускладнених геополітичними питаннями та питаннями його фізичного транспортування. Це не можна ігнорувати за умов побудови відкритої економіки, коли Україна змушена купувати значну частку газу за кордоном для задоволення сукупного попиту всередині країни. Світова думка цілковито на боці ринкового ціноутворення на газ. МВФ неодноразово рекомендував Україні довести ціну на газ до рівня імпортного паритету, це можна побачити на прикладі історії взаємодії Фонду із різними українськими урядами. Це також зафіксовано у домовленостях з МВФ⁴.

Розглянемо вплив двох альтернативних підходів до ціноутворення з точки зору їх впливу на ключові економічні та соціальні проблеми, а також важливі компенсаційні механізми, необхідні для ефективної імплементації реформ.

⁴ <https://www.imf.org/external/np/loi/2015/ukr/022715.pdf>

5.1 Вплив на державні фінанси

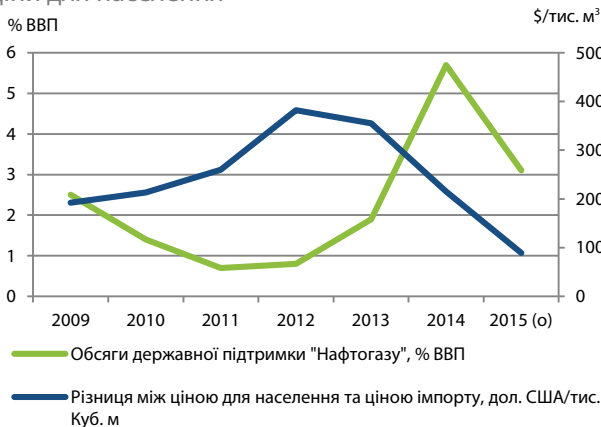
Регульовані занижені ціни

Утримання цін на газ і тепло для населення на низькому рівні впродовж багатьох років було однією з вагомих причин розбалансування державних фінансів та погіршення макрофінансової стабільності у країні. Зростав державний борг, бюджетні ресурси відволікалися від вирішення соціальних проблем та питань національної безпеки, а внутрішні кредитні ресурси – від інвестицій у реальний сектор економіки, валютний ринок періодично лихоманило, знижувалася інвестиційна привабливість країни загалом.

Вперше практика де-факто бюджетного фінансування дефіциту «Нафтогазу» України була застосована під час кризи 2008-2009 рр. У 2009 році обсяг такої підтримки склав 2,5% ВВП. У 2014 році обсяг фінансових ресурсів, наданих для покриття дефіциту «Нафтогазу», перевищив показник дефіциту зведеного бюджету і зріс до 5,7% ВВП (з яких 1,7% ВВП припадало на виплату зовнішнього боргу компанії), що співставно з річними державними видатками на освітню галузь (6,3% ВВП).

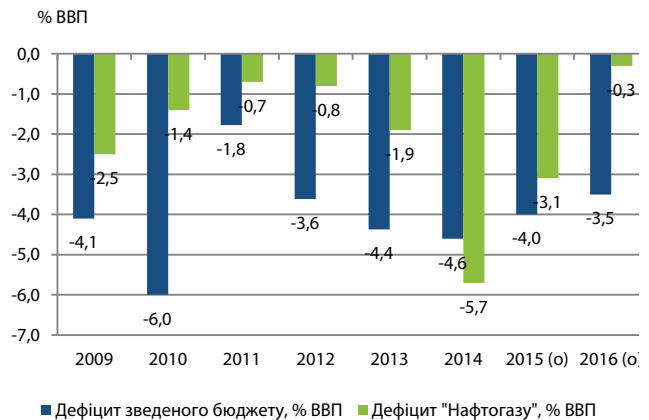
За період з 2009 по 2014 рік сукупні обсяги державних коштів, витрачених на де-факто субсидювання споживання газу і тепла населенням за низькими цінами, склали \$18,3 млрд (сума дефіцитів «Нафтогазу» у доларовому еквіваленті), тобто в середньому близько \$1000 на одне домогосподарство (Рисунок 5). Крім прямого фінансування «Нафтогазу» через компенсацію різниці цін, збільшення статутного фонду та кредити від державних банків, держава протягом 2008-2014 рр. виділяла бюджетні кошти на фінансування субвенцій місцевим бюджетам для покриття касових розривів, викликаних різницею в цінах на тепло та енергоносії для населення і фактичною вартістю послуг централізованого тепlopостачання, не враховуючи субвенцій на надання прямих субсидій населенню.

Рисунок 5. Обсяги державної підтримки «Нафтогазу» та різниця у ціні імпортного газу і ціни для населення

Джерело: МВФ, НКРЕКП, власні розрахунки

Рисунок 6. Державна підтримка «Нафтогазу» та дефіцит зведеного бюджету

Джерело: МВФ

Необхідність забезпечити фінансування дефіциту зведеного державного бюджету і «Нафтогазу» (Рисунок 6) призвела до швидкого нарощування державного та гарантованого державою боргу і витрат на його обслуговування. У 2014 році державний та гарантований державою борг зріс з 40,2% ВВП до 72,7% ВВП, що перевищує безпечний рівень державного боргу у 60% ВВП. За оцінками МВФ, рівень боргового навантаження у 2015 році зростає до 94,1% ВВП. З огляду на вищезазначене, збереження низьких цін на газ для населення означатиме поглиблення наявних негативних тенденцій для державних фінансів та економіки загалом. Боргове навантаження державного сектору не може зростати безмежно (враховуючи поточний рівень боргу), тому подальше збереження існуючої системи потребуватиме дедалі більшого відволікання державних ресурсів від фінансування інших статей видатків (у тому числі соціальних).

Ринкові ціни

Впровадження ринкових цін має усунути дисбаланс «Нафтогазу» та, відповідно, державного бюджету, навіть за умов бюджетного субсидювання споживання та енергоефективності для найменш забезпечених верств населення. Кінцевий фінансовий ефект для бюджету залежить від механізму субсидій та обраних для державного фінансування програм енергоефективності, але, без сумніву, буде позитивним – з бюджету зніметься навантаження непрямих субсидій заможним домогосподарствам, за рахунок зрівняння цін для промисловості та населення зникне корупційна складова, знизяться в абсолютному вираженні витрати на обслуговування державного боргу, а поліпшення фінансового становища видобувної галузі та суміжних виробництв дасть сподівання отримати більше ренти, податків та дивідендів. До того ж, скорочення споживання та інвестиції у власний видобуток сприятимуть зменшенню імпорту, що позитивно позначиться на платіжному балансі та усуне тиск на курс гривні.

Таким чином, варіант встановлення ринкових цін на газ для населення виглядає найбільш привабливим з точки зору зменшення навантаження на державний бюджет як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі. Важливо при цьому, щоб ціна на газ була ринковою без можливості повернення до її адміністративного обмеження, щоб країна не опинилася, за молдовським сценарієм, у ситуації, коли недоліки реформи є відчутними для населення, а переваги так і не реалізувалися повною мірою.

5.2 Вплив на корупційну складову

У широкому розумінні боротьба із корупцією може вестися у двох напрямках: (1) викриття та руйнування корупційних схем у незмінному середовищі та (2) усунення самих передумов для корупції шляхом незворотньої зміни самого середовища. Зважаючи на багаторічний досвід України, ми вважаємо, що за наявних постреволюційної політичної волі та короткого вікна можливостей для подолання корупції оптимальніше сконцентрувати зусилля саме на другому шляху.

Регульовані занижені ціни

З точки зору корупції, будь-яке заниження ціни на газ для населення стимулює зловживання, оскільки стає вигідним використовувати цей газ для виробничих потреб, як це відбувалося за політики низьких цін. Наприклад, у сфері хімічної промисловості таке нецільове використання здатне перетворити збиткове виробництво аміаку на виробництво з 60-70% рентабельністю продажів, якщо замінити газ за ціною для промисловості на газ за ціною для населення у структурі витрат компаній⁵.

Одним із інструментів, який використовується для спрямування газу, призначеного для опалення домогосподарств, у виробничий сектор, є встановлення завищених норм споживання газу та тепла для багатоквартирних будинків, які не обладнані лічильниками. Законодавством України визначено, що затвердження норм споживання та якості житлово-комунальних послуг, а також контроль за їх дотриманням належать до повноважень органів місцевого самоврядування. Наприклад, впровадження лічильників у багатоквартирних будинках міста Черкаси⁶ виявило, що обсяги споживання за лічильниками є на 7% нижчими за розрахункові обсяги споживання згідно з нормами.

⁵ Власні розрахунки, що базуються на фінансовій звітності підприємств хімічної промисловості.

⁶ Дані проекту ЄС Угода Мерів-Схід

Проте жорстке нормування споживання як спосіб ліквідації корупційної ренти виглядає неефективним. Так, навіть якщо на потреби домогосподарств конкретного регіону буде виділено певну фіксовану кількість пільгового газу, після вичерпання якої газ відпускався би за повною ціною або взагалі не відпускався б, стимули для спрямування газу для домогосподарств на виробничі потреби все одно збереглися би. Відповідно, частина газу або постачалася би домогосподарствам за ринковими цінами, або ж газопостачання періодично переривалося би.

Ринкові ціни

Більш дієвим засобом боротьби з корупцією, пов'язаною з використанням диференціалу цін на газ для домогосподарств та для промисловості, є встановлення ринкових цін для всіх категорій споживачів. За повноцінної реформи це ліквідує саму можливість для заробітку на диференціалі цін (арбітражі) та отримання корупційної ренти у майбутньому.

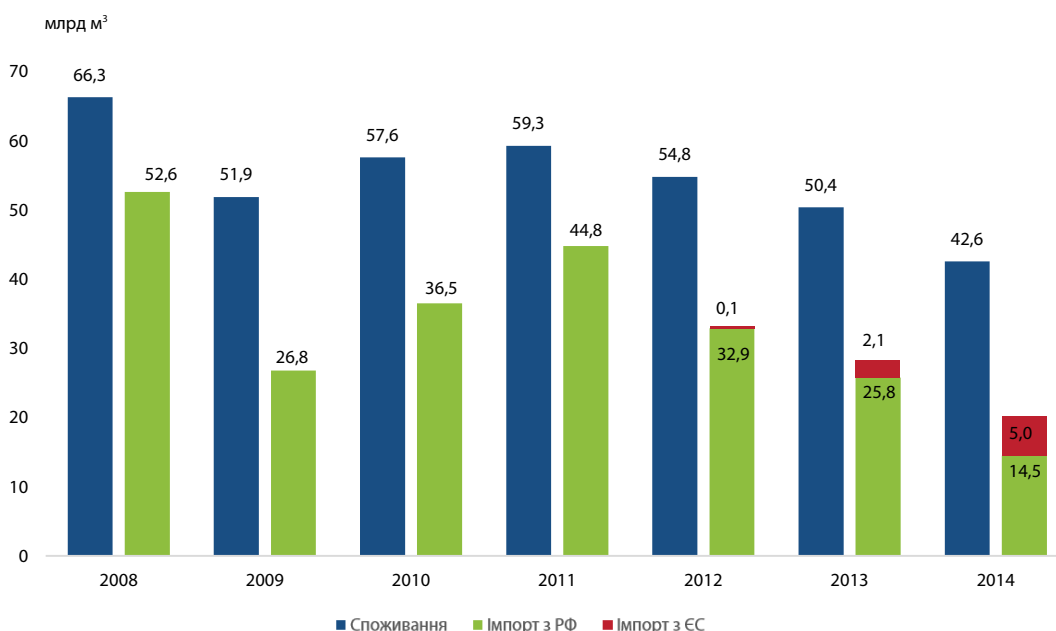
5.3 Вплив на власний видобуток та імпортозалежність

Занижені регульовані ціни

За низьких регульованих цін ситуація, найвірогідніше, розвиватиметься таким самим чином, яким розвивалася досі, – власний видобуток буде скорочуватися, а імпортозалежність залишатиметься високою. Економічні фактори, що призведуть до цього, можна легко прослідкувати на прикладі минулих років.

Так, близько половини річної потреби в природному газі нині покривається за рахунок імпорту. Економіка України традиційно залежала від монопольних поставок газу з Росії. Частка російського газу в загальному обсязі імпорту газу у 2013 році складала 92%, або 51% від загального обсягу споживання. Лише у 2014 році залежність України від російського газу скоротилася до 34% від загального обсягу споживання завдяки нарощуванню реверсних поставок газу з Європи (до 5 млрд м³) та скороченню обсягів споживання (Рисунок 7).

Рисунок 7. Споживання та імпорт газу в Україні

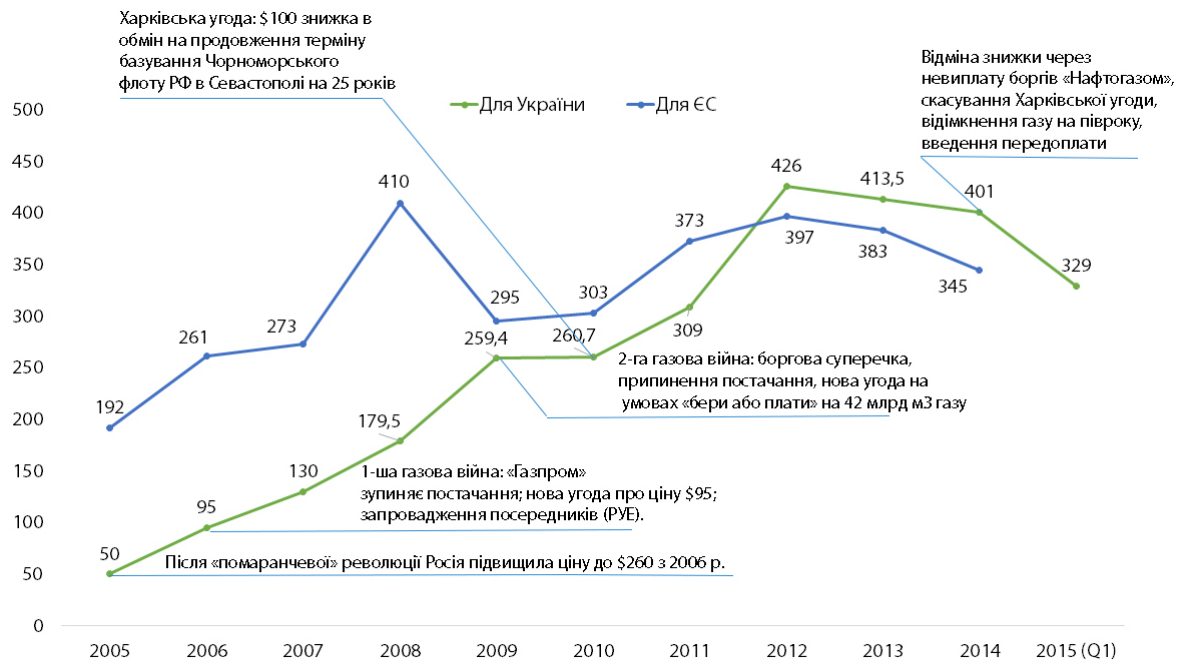

Джерело: «Нафтогаз»

Відносини України та Росії щодо питання ціни на газ ніколи не базувалися на ринкових умовах та залежали, головним чином, від політичних домовленостей між обома країнами (Рисунок 8). Росія неодноразово використовувала газове питання як інструмент політичного тиску, коли за знижку на газ висувалися вимоги щодо поступок з боку України у «чутливих» питаннях, наприклад, розміщення Чорноморського флоту чи залучення посередників для торгівлі газом. Залежність імпорту газу від одного джерела, неринкові умови співпраці між «Нафтогазом» і «Газпромом» та політизація газового питання несуть для України значні ризики, у тому числі корупції на найвищому рівні.

Рисунок 8. Газові конфлікти між Україною і Росією та ціна на російський газ

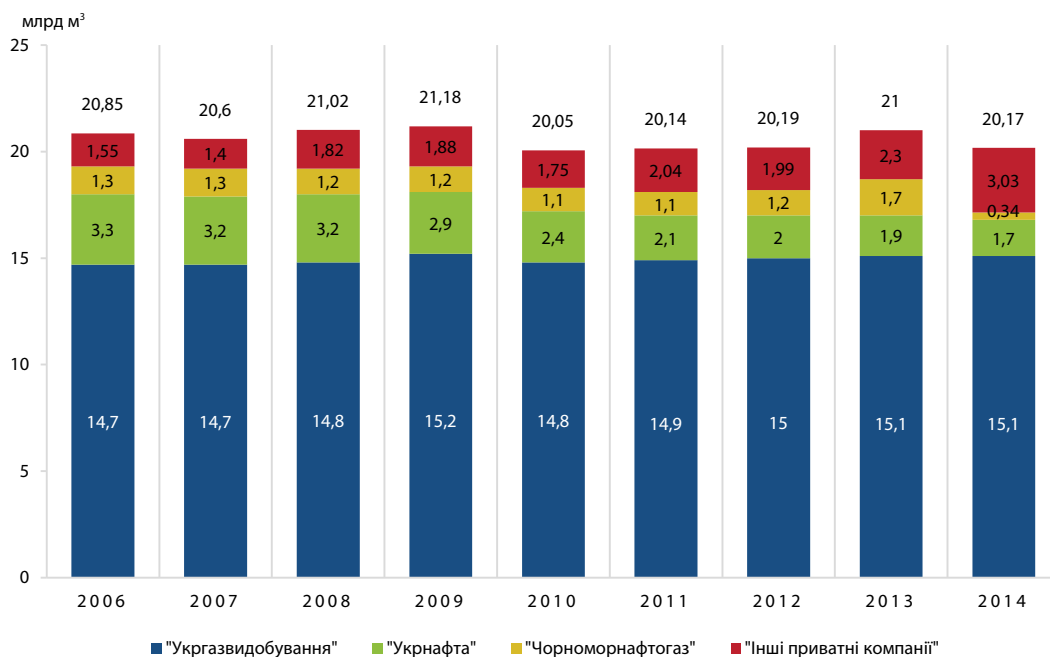

Джерело: «Нафтогаз», «Газпром»

Власний видобуток в Україні за останні 8 років не розвивався. Україна видобувала щорічно 20-21 млрд м³ газу (Рисунок 9). У 2014 році через суттєве скорочення споживання власний видобуток задовольнив 50% загальної потреби у газі. 85% загального видобутку газу, або 17 млрд м³, у 2014 році було видобуто компаніями «Нафтогазу» («Укргазвидобування», «Укрнафта» та «Чорноморнафтогаз» (у I кварталі)). Решта (3 млрд м³) припала на приватні компанії. Незважаючи на значні запаси традиційного та сланцевого газу, розвиток власного видобутку стримують фіскальне навантаження на газовидобувні компанії та неринкове ціноутворення.

Рисунок 9. Динаміка видобутку природного газу в Україні

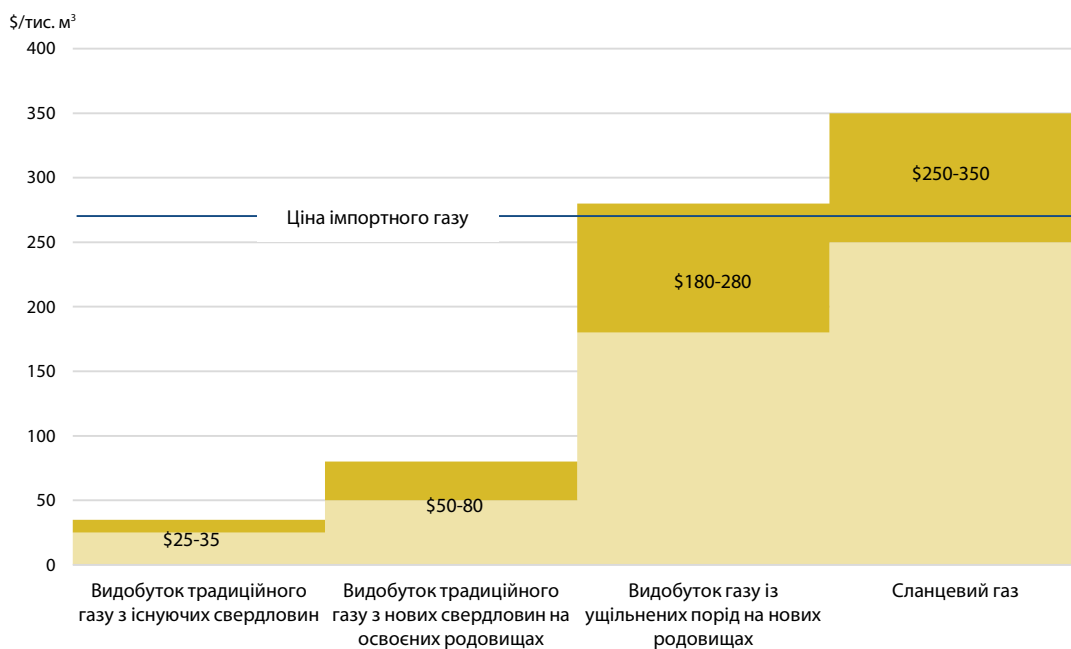

Джерело: «Нафтогаз»

Законодавство зобов'язує державні видобувні компанії продавати газ «Нафтогазу» для потреб населення за регульованою ціною НКРЕКП. До 2015 року така ціна складала 349 грн за тис. м³, або \$44 (за курсом 8 грн/\$) і, за даними «Нафтогазу», не покривала собівартості видобутку газу на освоєних родовищах, не кажучи про капітальні інвестиції в розробку нових родовищ.

З березня 2015 року закупівельну ціну на газ для державних компаній було підвищено до 1590 грн/тис. м³, або \$76 (за курсом 21 грн/\$). Від цієї ціни видобувні компанії сплачують у бюджет рентні платежі за користування надрами (від 55% до 70% реалізаційної ціни). Отже, для «Укргазвидобування» після сплати ренти чистий дохід від реалізації складе 477 грн, або \$24/тис. м³, що не покриває граничних витрат (\$25-35/ тис. м³) на видобування газу на наявних свердловинах (Рисунок 10). Таким чином, підвищення ренти знівелювало позитивний ефект від підвищення закупівельної ціни.

Рисунок 10. Собівартість видобутку традиційного та нетрадиційного газу

Джерело: «Нафтогаз»

Фактично, встановлення неринкової ціни можна розглядати як форму непрямого оподаткування видобувних компаній, котрі втрачають приблизно \$200 на кожній тисячі кубометрів реалізованого газу. Відповідно, стимули та можливості збільшувати видобуток газу та інвестувати у нові потужності в Україні майже відсутні.

Ринкові ціни

За відсутності адміністративного регулювання, ціна на газ у сегменті видобутку державних компаній мала б наблизитися до ціни імпорту газу і складати близько \$280/тис. м³. Після сплати 70% ренти у компанії залишалося б \$84, що відповідало б рівню граничних витрат на видобуток традиційного газу з нових свердловин на освоєних родовищах і стимулювало б виробників нарощувати обсяги видобутку. Нарощування ж власного видобутку допоможе Україні зменшити її залежність від імпорту газу. За ринкових цін саме рента, що сплачується до державного бюджету, є механізмом регулювання прибутковості видобувного підприємства і передбачає оцінку собівартості видобутку та норми прибутку.

Сценарний аналіз імпортозаміщення газу

За припущення зменшення споживання газу на 15-20% порівняно з фактичним обсягом споживання у 2014 р. – до 34-36 млрд м³ та збільшення власного видобутку на 10% – до 22 млрд м³, зменшення обсягу необхідного імпорту складе 8,4-10,5 млрд м³ газу/рік, що відповідає \$2,1-2,6 млрд/рік за ціни імпорту газу \$250/тис. м³ (див. Таблицю 2).

Таблиця 2. Сценарний аналіз імпортозаміщення природного газу (зміна річного обсягу та вартості необхідного імпорту газу за ціною \$250/тис. м³ в залежності від зміни обсягів споживання та власного видобутку газу)

База порівняння – фактичні дані за 2014 рік: споживання газу – 42,6 млрд м ³ власний видобуток газу – 20,2 млрд м ³		Власний видобуток газу			
		0%	+5%	+10%	+15%
Споживання газу	0%	0,0 млрд м ³ \$0,0 млрд	- 1,0 млрд м ³ - \$0,3 млрд	- 2,0 млрд м ³ - \$0,5 млрд	- 3,0 млрд м ³ - \$0,8 млрд
	-10%	- 4,3 млрд м ³ - \$1,1 млрд	- 5,3 млрд м ³ - \$1,3 млрд	- 6,3 млрд м ³ - \$1,6 млрд	- 7,3 млрд м ³ - \$1,8 млрд
	-15%	- 6,4 млрд м ³ - \$1,6 млрд	- 7,4 млрд м ³ - \$1,9 млрд	- 8,4 млрд м ³ - \$2,1 млрд	- 9,4 млрд м ³ - \$2,4 млрд
	-20%	- 8,5 млрд м ³ - \$2,1 млрд	- 9,5 млрд м ³ - \$2,4 млрд	- 10,5 млрд м ³ - \$2,6 млрд	- 11,6 млрд м ³ - \$2,9 млрд
	-30%	- 12,8 млрд м ³ - \$3,2 млрд	- 13,8 млрд м ³ - \$3,5 млрд	- 14,8 млрд м ³ - \$3,7 млрд	- 15,8 млрд м ³ - \$4,0 млрд

Джерело: Власні розрахунки

5.4 Вплив на енергоефективність економіки

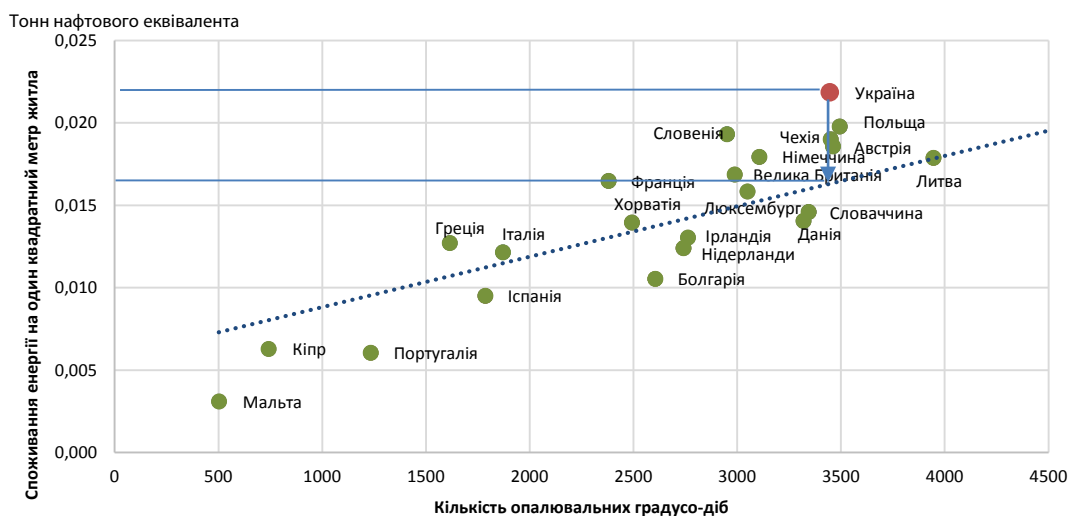
Занижені регульовані ціни

Успадкована з радянських часів звичка до дешевих енергоносіїв не спонукає до економії енергоресурсів, особливо у ситуації, коли можливості скоротити фізичний обсяг споживання обмежені через високу зношеність житлового фонду. Поки через штучно низькі регульовані ціни субсидіюється надлишкове споживання, а вартість встановлення лічильників та теплодернізації окупиться лише через 10-15 років, мотивація для заощадження енергії виникнути не може.

Як результат – споживання енергоносіїв в Україні є вищим на 35-40% порівняно з країнами Європи, подібними за кількістю опалювальних градусо-днів (див. Рисунок 11). Але слід розуміти, що у цьому порівнянні існують особливості, які ускладнюють пряме співставлення. Так, окрім різниці у видах використовуваного палива (газ, вугілля, електроенергія тощо), в Україні більші втрати тепла через зношеність комунальної інфраструктури та житлового фонду. В країнах ЄС використовують порівняно більше електроприладів, однак ці електроприлади є сучаснішими і, відповідно, споживають менше енергії, ніж застарілі. Сама методологія підрахунку витрат енергоносіїв відрізняється для різних країн (кінцеве споживання з врахуванням витрат на транспортування у тепломережах проти обсягів первинного постачання від виробника).

Рисунок 11. Споживання енергоносіїв у побутовому секторі в європейських країнах в залежності від кліматичних умов

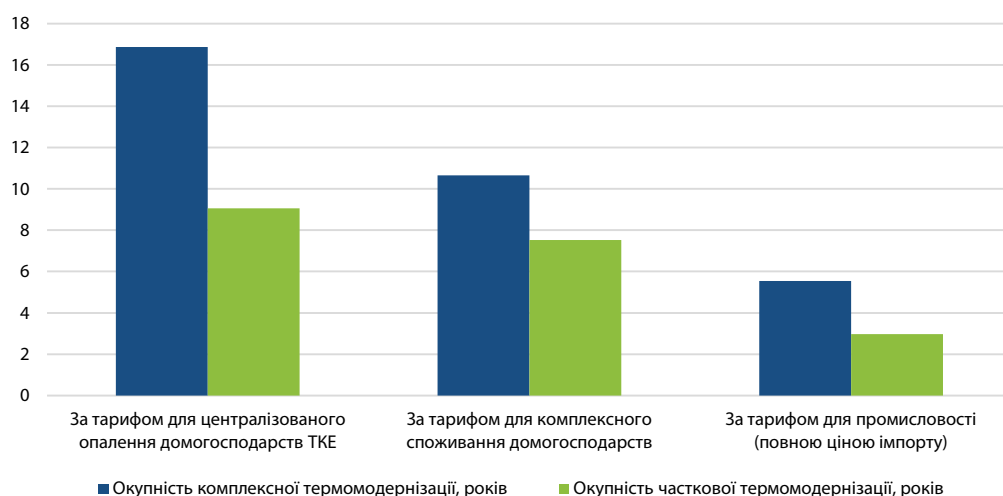
Джерело: Eurostat, ODYSSEE, Державна служба статистики України, AYA Capital

Ринкові ціни

Якщо уявити, що замість купівлі імпортного газу державні витрати на підтримку «Нафтогазу» були б спрямовані на цілі енергозбереження – тоді і обсяги споживання газу для потреб населення та ТКЕ зменшилися б (з огляду на міжнародний досвід, принаймні на 20-30%), а середній платіж за газ та опалення для середньостатистичного домогосподарства не зростав би настільки відчутними темпами, як зараз. Конкретні приклади з української та зарубіжної реальності (місто Черкаси, Україна, місто Софія, Болгарія, місто Брно, Чехія, місто Варшава, Польща та ін., Додаток 7) свідчать про потенційні рівні економії у межах 10-60%.

Штучне заниження цін на газ дестимулює інвестиції в енергозбереження, в рази збільшуючи термін їх окупності. За ринкової ціни енергоносіїв інвестиції в енергозбереження вже зараз були б привабливими для домогосподарств (Рисунок 12).

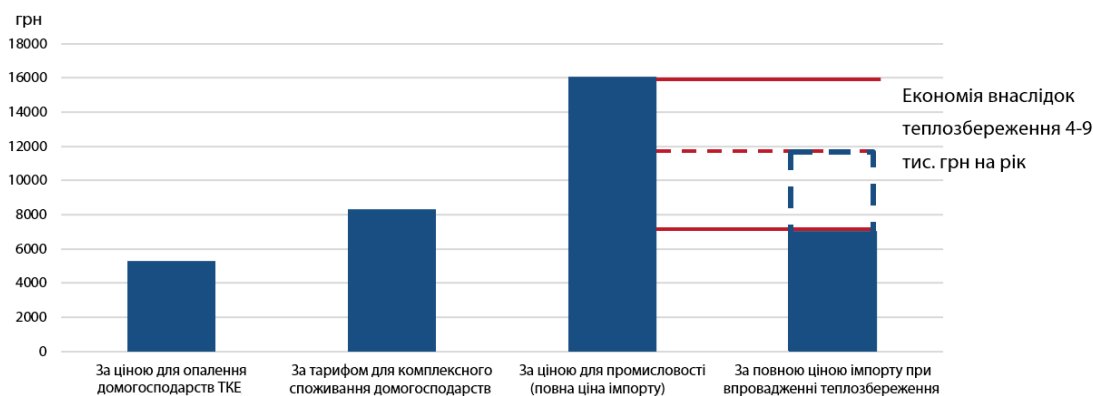
Рисунок 12. Окупність інвестицій у теплозбереження⁷ для середньостатистичної квартири

Джерело: власні розрахунки на підставі даних Державної служби статистики, «Нафтогазу», Держенергоефективності

Впровадження заходів з енергозбереження здатне знизити витрати домогосподарств на споживання газу при ринкових цінах (Рисунок 13). Враховуючи швидку окупність заходів, встановлення ринкового рівня цін для домогосподарств буде стимулювати енергозбереження і, відповідно, забезпечувати зниження витрат.

Рисунок 13. Вартість опалення середньостатистичної квартири протягом 2015 року (без урахування субсидій)⁸

Джерело: «Нафтогаз», Держенергоефективності, Державна служба статистики, власні розрахунки

⁷ Під **комплексною термомодернізацією** розуміється термоізоляція зовнішніх стін та даху, встановлення склопакетів, заміна систем освітлення, встановлення термостатичних клапанів, упровадження 100% будинкового обліку теплової енергії, обладнання будинку погодними регуляторами, індивідуальними системами регулювання споживача та індивідуальними тепловими пунктами. **Часткова термомодернізація** включає впровадження 100% обліку, встановлення регуляторів, індивідуальних теплових пунктів.

⁸ Квартира площею 55,6 м² з річними витратами газу на опалення 1760 м³ (дані Державної служби статистики), за припущення, що економія складе 10-45% від поточного рівня споживання.

Таким чином, за різними розрахунками, потенціал скорочення витрат природного газу на потреби населення в Україні за ринкових цін може скласти від 20% до 60%, а терміни реалізації різних заходів з термомодернізації складають від 1-2 років (для встановлення лічильників) до 10 років (повне утеплення багатоквартирних будинків) (Додаток 8). Цього достатньо, наприклад, для повної відмови від постачання імпортного газу домогосподарствам. Встановлення цін на ринковому рівні підвищує ефективність державних програм з енергозбереження та збільшує їх суспільну підтримку.

Разом із тим, саме тільки підвищення цін не може спричинити зниження споживання без інших важелів, що застосовуються у світовій практиці:

- запровадження систем оплати фактично спожитого енергоресурсу (облік);
- доступність інструментів модернізації (державна кредитна програма);
- поліпшення платіжної дисципліни (фізичне обмеження доступу неплатника до ресурсу).

Щодо оплати лише фактично спожитого енергоресурсу, то лише приблизно дві третини споживання газу домогосподарствами припадає на споживачів, які мають індивідуальний облік (лічильники), або, принаймні, облік на рівні будинку (див. Таблицю 3). Встановлення лічильників – необхідна передумова для комплексного енергоаудиту, який допоможе виявити найбільші проблеми у комунальному споживанні та шляхи їх вирішення.

Таблиця 3. Укомплектованість лічильниками споживачів різних категорій

Категорія споживання	Частка споживання газу ⁹	Укомплектованість лічильниками ¹⁰
Опалення (індивідуальні будинки)	12 млрд м ³ (56%)	~100%
Опалення (централізоване)	6,8 млрд м ³ (32%)	36% (на весь будинок ¹¹)
Плити та гаряча вода	2,5 млрд м ³ (12%)	44%

Джерело: «Нафтогаз», Мінрегіонбуд

Доступність інструментів теплозбереження мають забезпечувати урядові програми модернізації житлового фонду (кредитні програми, субсидії тощо) з метою скорочення енерговитрат на рівні кінцевих споживачів. Це передбачає встановлення засобів обліку та систем регулювання споживання, енергетичний аудит будівель, інформування населення щодо способів економії енергоресурсів, фінансування/співфінансування заходів енергоефективності – утеплення будинків, заміна вікон, модернізація систем вентиляції та внутрішніх теплових мереж, а після цих заходів – встановлення більш ефективних котлів тощо. Узагальнення практик у сфері доступності інструментів енергозбереження можна зробити наступним чином (див. Таблицю 4).

⁹ Прогноз НАК «Нафтогаз України» на 12 місяців з 1 квітня 2015 року

¹⁰ http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=248143847

¹¹ <http://www.pravda.com.ua/news/2015/05/24/7068940/>, http://gazeta.dt.ua/energy_market/usi-budinki-postavlyat-na-lichilnik-.html

Таблиця 4. Вибрані найкращі практики щодо політики з енергозбереження

Тип політики	Найкращі практики
Крос-секторальне управління	<p>Нормативна база¹²</p> <p>Національні стратегії, плани та цілі</p> <p>Інституції: агенції з енергозбереження та енергоефективності¹³</p> <p>Механізми координації</p> <p>Дані, статистика та оцінки</p>
Крос-секторальна фінансова політика	<p>Урядові кредити та кредити міжнародних організацій</p> <p>Державно-приватне фінансування, вкл. енергетичні обслуговуючі компанії (ESCOs)</p> <p>Фонди гарантування, розподіл ризиків</p> <p>Фіскальна політика – податкове стимулювання, відшкодування</p> <p>Урядові гранти</p> <p>Міжнародне екологічне фінансування</p>
Політика щодо ТКЕ	<p>Ціноутворення на базі витрат</p> <p>Регуляторні вимоги до енергоефективності</p> <p>Енергетичні обслуговуючі компанії в ТКЕ</p> <p>Кредити міжнародних організацій на підвищення енергоефективності</p> <p>Добровільні програми з підвищення енергоефективності</p>
Політика для домогосподарств	<p>Модернізація житлового фонду відповідно до погодних умов</p> <p>Встановлення мінімальної енергетичної ефективності для нових та існуючих будинків</p> <p>Сертифікація з енергоефективності</p> <p>Встановлення мінімальної енергетичної ефективності для побутових приладів та їх маркування</p> <p>Підтримка використання енергоефективних побутових приладів, освітлення</p>

Джерело: UNECE “Best Policy Practices for Promoting Energy Efficiency”

Підвищення платіжної дисципліни необхідне для повноцінної реалізації реформи. Воно забезпечується на нормативному рівні та на рівні фізичної можливості припинити постачання неплатників. (Щоправда, слід враховувати, що це може становити проблему для багатоквартирних будинків.) З цього приводу вже було прийнято кілька законів (зокрема, «Нафтогазу» дозволено продавати борги за газ, знято мораторій на продаж майна боржників «Нафтогазу» з часткою держави не менше 25%), а додаткові нормативні акти зараз розробляються за технічної допомоги від МВФ.

¹² Приклад – директива ЄС з енергоефективності <http://ec.europa.eu/energy/en/topics/energy-efficiency/energy-efficiency-directive>

¹³ Приклад – канадська агенція з енергоефективності <http://www.nrcan.gc.ca/energy/offices-labs/office-energy-efficiency>

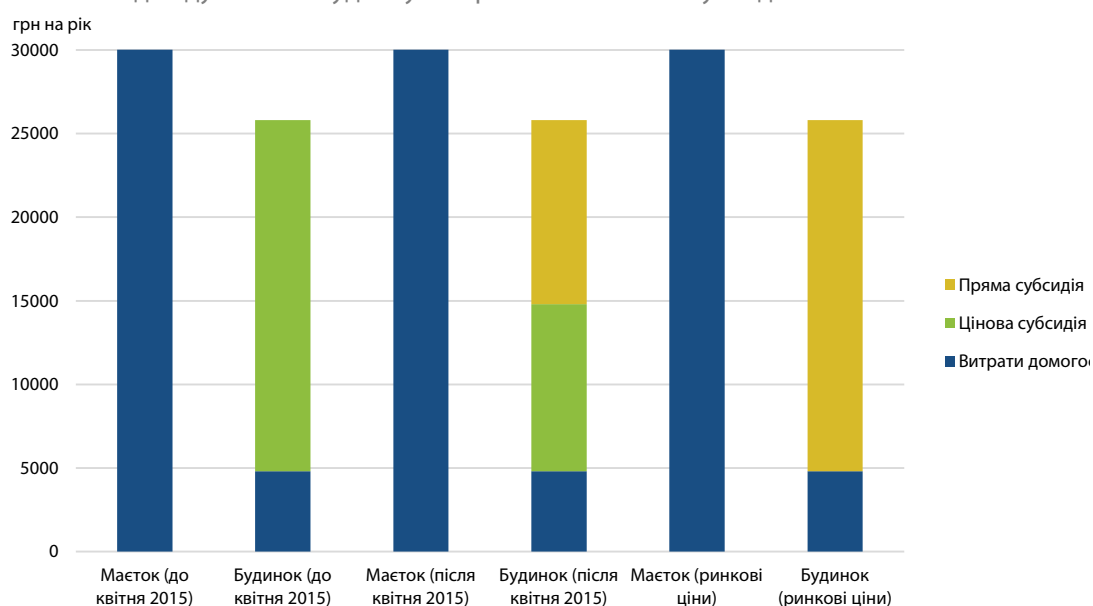

5.5 Соціальний ефект та управління соціальним ризиком

Занижені регульовані ціни

Поza залежністю від того, який рівень цін встановлено, у кінцевому випадку домогосподарства завжди несуть повні витрати: у вигляді недоотриманого доходу держави (який компенсується податками з домогосподарств), нарощування боргу (який їм доведеться віддавати, сплачуючи податки), руйнівної інфляції та девальвації у випадку емісійного фінансування тощо. Проте занижені ціни перерозподіляють ці витрати на користь заможних домогосподарств, які споживають більше газу (Рисунок 14).

Рисунок 14. Витрати на опалення типового маєтку¹⁴ заможного домогосподарства та типового індивідуального будинку¹⁵ за різними схемами субсидіювання

Джерело: розрахунки «Нафтогаз»

Ринкові ціни

Впровадження ринкових цін спричинить зростання вартості комунальних послуг для населення. Для заможних родин таке зростання стане стимулом для термомодернізації й підвищення енергоефективності свого помешкання та не вплине суттєво на структуру витрат. Для домогосподарств із середнім доходом таке підвищення буде найбільш відчутним, на них мають бути зорієнтовані державні програми із стимулювання енергозбереження. Для малозабезпечених домогосподарств підвищення цін буде компенсуватися через механізм прямих грошових субсидій, покликаний скоригувати негативний вплив підвищення цін до рівня ринкових. Він дозволяє підтримувати малозабезпечені домогосподарства, покладаючи повну ціну на плечі заможних домогосподарств, тобто є прогресивним.

¹⁴ Опалювана площа 588 м², кількість мешканців 6, споживання газу 7 м³ на 1 м² площі на опалення та 18 м³ на приготування їжі та підігрів води на одну особу, обсяг споживання газу на рік 30108 м³.

¹⁵ Опалювана площа 90 м², кількість мешканців 4, споживання газу 3,6 м³ на 1 м² площі на опалення та 9 м³ на приготування їжі та підігрів води на одну особу, обсяг споживання газу на рік 2700 м³.

За розрахунками МВФ¹⁶, повна вартість такого субсидювання для бюджету за поточної схеми становитиме близько 55,5 млрд грн у 2016 році та 96,5 млрд грн у 2017 році (відповідно, 2,5% ВВП та 3,8% ВВП, в межах коливань, співставних з дефіцитами «Нафтогазу» за 2013-2015 роки). Крім того, до реформи такою підтримкою користувалися всі без винятку споживачі газу, а після реформи держава фокусуватиметься на підтримці найменш забезпечених верств населення. Для населення, в залежності від рівня доходів, частка бюджету, що йде на оплату комунальних платежів, варіюватиметься, за оцінками МВФ, від максимум 8% для найбідніших – до максимум 23% для найбагатших домогосподарств.

Існуючий механізм субсидії¹⁷ встановлює певний обов'язковий відсоток платежу за газ в залежності від рівня офіційних доходів домогосподарства на одну особу за формулою:

$R_{ave} / (2 * R_{min}) * 15\%$, де

R_{ave} – середньомісячний дохід сім'ї на одну особу за останні 6 місяців;

2 – базовий коефіцієнт доходу для призначення субсидії;

R_{min} – розмір прожиткового мінімуму на одну особу;

15% – базова норма плати за житлово-комунальні послуги (ЖКП).

Обов'язковий відсоток платежу помножується на середньомісячний дохід сім'ї за останні 6 місяців, отриманий внаслідок такої операції показник і є розміром обов'язкового платежу. Розмір субсидії розраховується як різниця між розміром плати за житлово-комунальні послуги за соціальними нормативами й розміром обов'язкового платежу та встановлюється на 12 місяців (перший раз за зверненням, надалі перераховується в автоматичному режимі). Наприклад, для сім'ї з двох дорослих та дитини із середнім доходом на одну людину у 2000 грн на місяць сума обов'язкового платежу буде трохи перевищувати 700 грн, а розмір субсидії становитиме приблизно 765 грн в опалювальний сезон для помешкання площею 56 м².

Система субсидювання спрямована на підтримку малозабезпечених верств громадян: субсидія є тим нижчою, чим більші доходи має домогосподарство; розмір субсидії дозволяє домогосподарствам з рівнем доходів нижче прожиткового мінімуму витратити не більше 4-5% річного доходу на споживання газу. Заможні домогосподарства не отримують нічого, тобто субсидія є адресною (Додаток 9).

Для нарахування субсидії мають виконуватися дві додаткові умови: (1) протягом попереднього року домогосподарство, яке претендує на субсидію, не мало робити великих витрат певних категорій (на купівлю авто, нерухомості тощо) на суму більше 50 тис. грн та (2) при вибірковому обстеженні державний соціальний інспектор не має виявити ознак тінювих доходів. Восени система має пройти перший стрес-тест, після якого стане більш зрозуміло, чи є потреба в перегляді критеріїв отримання субсидій та коефіцієнтів, що зараз використовуються для їх нарахування.

Діюча система субсидювання не знижує стимулів до енергозбереження, оскільки дозволяє домогосподарству зменшувати розмір майбутніх платежів за ЖКП, споживаючи менше у поточному періоді. Якщо споживач використовує менше, ніж встановлено соціальним нормативом, залишок субсидії, яка розраховується згідно із нормативами, а не по фактично спожитому ресурсу, не повертається до органу соцзахисту, а залишається на рахунок споживача. За його допомогою родина зможе сплатити за комунальні послуги в майбутньому. (Таблиця 5).

¹⁶ <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2015/cr15218.pdf>

¹⁷ <http://sae.gov.ua/uk/consumers/derzhavna-pidtrymka/supsydia>

Таблиця 5. Властивості трьох режимів ціноутворення та субсидіювання

	Занижені регульовані ціни	Пряме субсидіювання та ринкові ціни	Ринкові ціни без субсидіювання
Стимули до енергозбереження	відсутні	наявні	наявні
Перерозподільний ефект	на користь заможних домогосподарств (регресивний)	на користь малозабезпечених та середніх домогосподарств (прогресивний)	немає перерозподільного ефекту (нейтральний)
Адресна підтримка	відсутня	наявна	відсутня

6 Висновки

Розглянувши вплив ринкових та занижених цін на газ на різні аспекти, можемо підсумувати (див. Таблицю 6):

Таблиця 6. Підсумок впливу цін на газ на різні аспекти

	Занижені регульовані ціни	Ринкові ціни
Державні фінанси	Негативний: видатки з державного бюджету складають 5,7% ВВП на дотації споживання газу усім верствам громадян (як заможним, так і малозабезпеченим) у складі його ціни.	Нейтрально-позитивний: субсидіювання споживання у складі ціни заміниться на прямі субсидії з бюджету малозабезпеченим верствам громадян та проекти з державної підтримки енергоефективності. Точний ефект для бюджету залежатиме від фінансових параметрів таких субсидій та проектів. Непрямий позитивний податковий ефект від зростання власного видобутку природного газу та пов'язаного із цим зростання у суміжних галузях економіки.
Корупція	Негативний: створює мотивацію для корупції через різницю в цінах на один і той самий товар	Позитивний: більше немає можливості використати дешевий газ для потреб промисловості та перекласти витрати на державний бюджет.
Власний видобуток	Негативний: ціна за газ, яку отримує «Укргазвидобування», не покриває інвестиційних витрат, власний видобуток знижується, частка імпортованого газу зростає.	Позитивний: за ринкових цін на газ компанії мають можливість інвестувати у зростання видобутку, що дозволить скоротити імпорт та покращити показники державного бюджету за рахунок ренти та інших податків, а також поліпшити торговий баланс та знизити тиск на гривню.
Економія енергії	Негативний: низькі ціни є майже невідчутними для багатьох домогосподарств і жодним чином не стимулюють вкладати у енергозбереження, окупність якого за низьких цін становитиме більше 10 років.	Позитивний: строки окупності інвестицій у енергозбереження скорочуються до 3-5 років, роблячи такі проекти привабливими для населення. Скорочення споживання дасть можливість скоротити імпорт, що позитивно відіб'ється на торговому балансі.
Соціальний ефект	Нейтрально-позитивний: заможні громадяни не помічають у своїх витратах комунальних платежів, малозабезпечені	Змішаний: заможні громадяни, для яких комунальні платежі стануть більш відчутними, отримають мотивацію для економії;

верстви у змозі оплачувати свої рахунки.

Негативний: за поточної економічної кризи держава може потенційно опинитися не в змозі гарантувати безперебійність та надійність постачання.

малозабезпечене населення отримуватиме субсидії; громадяни, які отримують середній дохід і не потрапляють під субсидії, будуть змушені витратити на комунальні послуги більшу частку доходів.

Позитивний: всі категорії населення отримують гарантовано надійне постачання.

У разі встановлення ринкової ціни на газ для усіх категорій споживачів у вигрaші опиняються компанії-постачальники, держава та, у більш довгостроковій перспективі, кінцевий споживач (населення). У прогpaші – бенефіціари корупційної ренти, заможні домогосподарства з високим рівнем споживання.

- **Компанії-постачальники** газу як товару та послуг, пов'язаних з його транспортуванням та дистрибуцією, виграють від запровадження ринкових принципів господарювання, оскільки отримують можливість вести беззбиткову діяльність, зменшити боргове навантаження, інвестувати у власну інфраструктуру та розвиток, зрештою, покращити якість послуг для кінцевого споживача.
- **Держава** виграє у результаті зменшення витрат на де-факто субсидіювання споживання газу для тих категорій споживачів, які не потребують державної підтримки (заможні домогосподарства) та на фінансову підтримку «Нафтогазу». Також, з часом, державний бюджет отримає додаткові податкові надходження в результаті фінансового оздоровлення компаній сектору, збільшення доходів від ренти та дивідендів.
- У разі успішного запровадження ринкових принципів господарювання на ринку газу – за наявності конкурентного середовища та прозорого ціноутворення, – **кінцевий споживач** зрештою має виграти як у якості (краще обслуговування, можливість вибору постачальника газу, гнучкість у способах оплати, зменшення ризику аварійних відключень тощо), так і у рівні добробуту (успішна реформа надасть поштовх розвитку внутрішнього ринку, створить робочі місця та усуне величезні макроекономічні ризики, які в іншому випадку призвели б до розбалансування бюджету, зростання державного боргу та плати за його обслуговування, браку коштів на необхідні бюджетні витрати та погіршення якості державних послуг).
- **Вигодонабувачі корупційної ренти**, яка утворювалася в результаті існування великої розбіжності у цінах, опиняться у прогpaші, що матиме негативні наслідки для їх бізнесів (витрати на закупівлю газу зростуть, зменшиться їх прибуток) та політичної діяльності. Встановлення ринкових цін на газ означатиме зменшення політичної ваги та можливостей для бенефіціарів лобювати корупційну ренту. Позитивним наслідком цього може стати зменшення впливу політичних сил популістичного спрямування та зниження ризику прийняття економічно необґрунтованих та заангажованих рішень на державному рівні (на кшталт списання заборгованості за газ частково приватизованих облгазів за період 1997-2010 рр. у сумі 24 млрд грн законами №8351 та №8352 від 2011 року).

На базі вищевикладеного ми вважаємо найкращою альтернативою для України прийняти встановлення цін на ринковому рівні. Життєво важливо одночасно застосовувати механізми-компенсатори, які ми розглянули у попередніх розділах. Лише за грамотного застосування усіх зазначених механізмів газова реформа буде найефективнішою та успішною. Зокрема, це:

- надання прямих субсидій населенню на оплату комунальних послуг;
- програми стимулювання енергоефективності;
- створення умов для вільної ринкової конкуренції;
- ефективний незалежний регулятор.

Наголошуємо на тому, що ці компенсатори – окрема надважлива частина реформи, відсутність чи недбале впровадження якої може поставити під ризик реформу загалом або призвести до її «половинчастого» впровадження, що ймовірно призведе до негативних наслідків.

Кінцевою метою реформування має стати перетворення збиткового та корумпованого газового сектору із тягаря для бюджету на один з драйверів економіки та джерело додаткових бюджетних доходів, швидке імпортозаміщення та зростання енергоефективності побутового сектору – за умов забезпечення ефективної системи соціального захисту.

7 Додатки

Додаток 1

Структура роздрібних цін на природний газ, що використовується для потреб населення, затверджених постановою НКРЕКП № 583 від 03.03.2015, з 1 квітня 2015 року

грн за 1000 м³

Вид споживання природного газу	Розрахункова ціна природного газу як товару із урахуванням витрат НАК «Нафтогаз України»	Цільова надбавка до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності	Розрахунковий середній тариф на транспортування газу магістральними трубопроводами	Середньозважений тариф на транспортування газу розподільними трубопроводами	Середньозважений тариф на постачання природного газу	ПДВ	Роздрібна ціна газу для потреб населення
Для приготування їжі та/або підігріву води	5041,8	201,7	294,4	361,8	90,3	1198,0	7188,0
Для індивідуального опалення або комплексного споживання (індивідуальне опалення, приготування їжі та/або підігрів води):							
з 1 травня по 30 вересня (включно)	5041,8	201,7	294,4	361,8	90,3	1198,0	7188,0
з 1 жовтня по 30 квітня (включно):							
до 200 м ³ на місяць	2166,8	86,7	294,4	361,8	90,3	600,0	3600,0
понад 200 м ³ на місяць	5041,8	201,7	294,4	361,8	90,3	1198,0	7188,0

Джерело: НКРЕКП

Додаток 2

Динаміка граничних цін на природний газ для бюджетних, промислових споживачів та інших суб'єктів господарювання і для підприємств ТКЕ (на потреби населення) у 2009-2015 рр.

		з	з	з	з	з	з	з	з	з	з	з	з	з	з	з	з	з	з	
		01.01.	01.01.	01.05.	01.08.	01.01.	01.04.	01.07.	01.10.	01.01.	01.07.	01.01.	01.04.	01.05.	01.09.	01.11.	01.12.	01.02.	01.03.	01.04.
		2009	2010	2010	2010	2011	2011	2011	2011	2012	2013	2014	2014	2014	2014	2014	2014	2015	2015	2015
Гранична ціна для ТКЕ	грн за 100 0 м ³	873			1309															2994
Гранична ціна для промислових споживачів та інших суб'єктів господарювання	грн за 100 0 м ³	2020	2020	1993	2187	2282	2553	3024	3382	3509	3459	3113	4020	4724	4874	5100	5900	5700	8900	7200
Гранична ціна для бюджетних установ та організацій	грн за 100 0 м ³	2020	2020	1993	2187	2282	2553	3023	3382	3509	3459	2448	4020	4724	4874	5100	5900	5700	8900	7200

Джерело: НКРЕКП

Додаток 3

Динаміка роздрібних цін на природний газ для населення у 2009-2015 рр.

грн за 1000 м³

Диференціація тарифів до 01.04.2015		з	з	з	з	з	Диференціація тарифів з 01.04.2015	
		01.01.2007	01.09.2008	01.12.2008	01.09.2010	01.05.2014		
	для приготування їжі та підігріву води у багатоквартирних будинках	-	-	-	-	1182	Для приготування їжі та/або підігріву води	7188
з лічильником	до 2500 м ³	315	358,2	483,6	725,4	1089	Для індивідуального опалення або комплексного споживання (індивідуальне опалення, приготування їжі та/або підігрів води):	
	до 6000 м ³	478	542,4	732	1098	1788		
	до 12 000 м ³	980	1110	1498,8	2248,2	3645		
	понад 12 000 м ³	1173	1326	1790,4	2685,6	-		
	для приготування їжі та підігріву води у багатоквартирних будинках	-	-	-	-	1299		
без лічильника	до 2500 м ³	345	393,6	531,6	798	1197	з 1 травня по 30 вересня (включно)	7188
	до 6000 м ³	526	596,4	805,2	1207,8	1965	з 1 жовтня по 30 квітня (включно):	
	до 12 000 м ³	1078	1221	1648,2	2473,2	4011	до 200 м ³ на місяць	3600
	понад 12 000 м ³	1290	1458,6	1968,6	2954,1	-	понад 200 м ³ на місяць	7188

Додаток 4

Баланс надходження та розподілу природного газу по Україні у 2013-2014 рр.

НАДХОДЖЕННЯ ТА РОЗПОДІЛ ГАЗУ (оперативно станом на 15.01.2014)	січень-грудень (млн м ³)		
	2014 рік	2013 рік	Різниця (2014 – 2013)
I. РЕСУРСИ ГАЗУ, всього:	52735,88	62315,69	-9579,82
1. Газ, видобутий в Україні	20525,02	21449,44	-924,42
ПАТ «Укргазвидобування»	15116,52	15113,79	2,73
ПАТ «Укрнафта»	1740,36	1906,64	-166,28
ДАТ «Чорноморнафтогаз»	339,86	1650,74	-1310,88
Інші газодобувні підприємства	3319,65	2778,27	541,38
Надходження зі Стрілкового ГКР для м. Генічеськ та Арабатської стрілки	8,63		8,63
у тому числі не оформлено на ГРС	0,79		0,79
2. Надходження всього:	19465,96	27972,03	-8506,08
2.1 Надходження імпортованого газу для Національної акціонерної компанії «Нафтогаз України»	19257,93	13772,59	5485,34
ВАТ «Газпром»	14384,40	12914,24	1470,16
Країни Європейського Союзу	4873,53	858,35	4015,18
2.2. Інші постачальники	142,57	1273,20	-1130,63
2.3. Надходження для компанії «Ostchem Holding Ltd»	65,46	12926,24	-12860,78
3. Відбір з підземних сховищ	12396,67	12666,46	-269,79
4. Відбір з газопроводів	346,07	227,76	118,31
5. Балансуючий обсяг газу ВАТ «Газпром»	2,16		2,16
II. РОЗПОДІЛ ГАЗУ, всього:	52735,88	62315,69	-9579,81
1. В Україні, всього:	42640,36	50387,36	-7747,00
1.1. Для задоволення виробничо-технологічних потреб газодобувних і газотранспортних підприємств, виробництва скрапленого газу тощо	2881,04	3482,37	-601,33
1.2. Для задоволення виробничо-технологічних витрат та втрат газорозподільних підприємств	901,78	816,07	85,71
1.3. Споживачам, усього: *	38453,16	46088,92	-7635,76
1.3.1. Населення	15051,75	16844,94	-1793,19
1.3.2. Бюджетні організації	666,32	846,68	-180,36
1.3.3. Теплогенеруючі підприємства (на виробництво тепла для потреб населення)	7065,68	8298,85	-1233,17
1.3.4. Потреби релігійних організацій	22,15	27,96	-5,81
1.3.5. Забезпечення горіння Вічного вогню	0,87	1,00	-0,13
1.3.6. Промисловість	15646,39	20069,49	-4423,10
1.4. Обсяги розбалансування в газорозподільних мережах ПАТ «Луганськгаз» та ПАТ «Донецькміськгаз»	25,20		25,20
1.5. Обсяги газу, не підтверджені на ГРС Донецької та Луганської областей **	366,18		366,18
1.6. Обсяги газу не оформлені,	13,00		13,00
у тому числі у Донецькій та Луганській областях	7,02		7,02
2. Закачування газу до ПСГ	9776,90	11635,09	-1858,19

3. Наповнення газопроводів 318,62 293,24 25,38

Примітка:

У зв'язку з відсутністю оформлених актів приймання-передачі природного газу між суб'єктами господарської діяльності на території півострова Крим з березня 2014 року, в балансі не враховані обсяги газу, отримані та протранспортовані на території півострова Крим.

* Інформація відповідно до звітів газотранспортних та газорозподільних підприємств.

** Обсяги газу, які використані споживачами, у тому числі на території частини Луганської та Донецької областей, непідконтрольній законній владі та Збройним силам України, з яких оформлено споживачами у вересні 2014 р. 11,9 млн м³.

Джерело: Звіт Робочої групи ВРУ з розгляду питання обґрунтованості підвищення тарифів на енергоносії та комунальні послуги

Прогнозний баланс надходження та розподілу природного газу по Україні на 2015 р.

(млн м ³)	Усього	У тому числі за кварталами			
		I	II	III	IV
I. Ресурси природного газу – усього	54235	16126	12091	12018	14000
у тому числі:					
1. Газ, видобутий в Україні, – усього	19537	4894	4856	4890	4897
у тому числі:					
ПАТ «Укргазвидобування»	14709	3669	3662	3682	3696
у тому числі в результаті виконання договорів про спільну діяльність	1497	302	337	403	455
ПАТ «Укрнафта»*	1518	389	376	380	373
у тому числі в результаті виконання договорів про спільну діяльність	723	182	186	185	170
Інші газодобувні підприємства	3310	836	818	828	828
2. Надходження газу	25985	6891	6963	7128	5003
3. Відбір із підземних сховищ природного газу	8688	4316	272		4100
4. Відбір із газопроводів	25	25			
II. Розподіл природного газу – усього:	54235	16126	12091	12018	14000
1. В Україні – усього	40284	16054	6242	4517	13471
у тому числі:					
на виробничо-технологічні потреби – усього	3352	905	764	715	968
у тому числі: ПАТ «Укртрансгаз»	1695	312	473	436	474
виробничо-технологічні витрати та втрати газорозподільних підприємств	751	362	68	59	262
газодобувним підприємствам – усього:	906	231	223	220	232
у тому числі:					
ПАТ «Укргазвидобування»	508	124	129	127	128
ПАТ «Укрнафта»	338	92	79	78	89
іншим газодобувним підприємствам	60	15	15	15	15
сировина для виробництва скрапленого газу та стабільного бензину	165	42	40	42	41
споживачам України – усього:	36354	14694	5438	3760	12462
з них:					
населенню, усього:	20800	9781	2389	1121	7509
у тому числі:					
безпосередньо населенню, усього:***	14000	6473	1765	895	4867

з них газу:					
з ресурсу ПАТ «Укргазвидобування»	10628	3189	1677	895	4867
імпортного походження з ресурсу НАК «Нафтогаз України»****	3372	3284	88		
теплогенеруючим підприємствам та ТЕЦ для виробництва теплової енергії для потреб населення та релігійних організацій з ресурсу газу імпортного походження НАК «Нафтогаз України»	6800	3308	624	226	2642
релігійним організаціям	24	13	1	1	9
бюджетним установам	677	340	41	9	287
теплогенеруючим підприємствам та ТЕЦ для виробництва теплової енергії для потреб бюджетних установ і організацій та інших суб'єктів господарювання	1858	884	176	74	724
промисловим споживачам	12995	3676	2831	2555	3933
у тому числі:					
витрати природного газу власного видобутку ПАТ «Укрнафта» як технологічної сировини, що використовується для виробництва аміаку на орендованих у ПАТ «ДніпроАзот» потужностях**	412	110	98	105	99
обсяги газу, використані споживачами у населених пунктах, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження	413	413			
2. Закачування до підземних сховищ газу	13879		5849	7501	529
3. Наповнення газопроводів	72	72			

Примітка:

* Враховуючи рішення судових органів та відмову ПАТ «Укрнафта» щодо укладення договорів, поставка газу Товариством для потреб населення у 2015 році не передбачається.

** Відповідно до висновку Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Мініюсту від 14 липня 2011 р. № 01-06/7303-11.

*** Ресурс газу власного видобутку для задоволення потреб населення може бути збільшено за рахунок газу, видобутого ПАТ «Укрнафта», який передбачений як технологічна сировина, що використовується для виробництва аміаку на орендованих у ПАТ «ДніпроАзот» потужностях, у разі внесення відповідних змін до нормативних актів щодо такого використання, зокрема до Закону України «Про засади функціонування ринку природного газу». (У 2015 році витрати природного газу власного видобутку ПАТ «Укрнафта» як технологічної сировини, що використовується для виробництва аміаку на орендованих у ПАТ «ДніпроАзот» потужностях, передбачаються у I кварталі – 110 млн м³, у II кварталі – 98 млн м³, у III кварталі – 105 млн м³, у IV кварталі – 99 млн м³).

**** Використання імпортованого природного газу для потреб населення у I кварталі 2015 р. дає можливість створити його запас у підземних сховищах газу з ресурсу власного видобутку ПАТ «Укргазвидобування», що дасть змогу використати зазначений газ безпосередньо для потреб населення у I кварталі 2016 р. в обсязі близько 1,87 млрд м³.

Джерело: Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження прогнозного балансу надходження та розподілу природного газу в Україні на 2015 рік» № 410-Р від 15.04.2015

Додаток 5

Досвід Польщі

Стан газового сектору Польщі до реформи сектору:

- висока залежність від імпортованих енергоносіїв (2/3 від загального споживання, 80% імпорту з Росії);
- наявність власного видобутку;
- регулювання тарифів для всіх категорій споживачів;
- 100% активів у державній власності;
- відсутність конкуренції.

Перший етап реформи (1990-1996): Реформування газового господарства на початковому етапі передбачало розмежування видобутку, транспортування та дистрибуції газу; корпоратизацію підприємств сектору та їх часткову приватизацію; підвищення тарифів на газ до рівня відшкодування витрат та з включенням інвестиційної складової (cost-base plus); відмову від перехресного субсидіювання. Ціна газу для населення за період 1990-1994 років зросла майже у 5 разів, що спонукало до економії споживання газу та використання альтернативних джерел енергії (вугілля, електроенергія). У 1996 році був створений регулятор ринку – Агенція регулювання енергетики (URE), який займається ліцензуванням всіх видів діяльності в секторі, розробляє методологію тарифоутворення на ринку та встановлює тарифи для всіх категорій споживачів. У 1996 році затверджено програму реструктуризації державного енергетичного монополіста – польської нафтогазової компанії PGNiG.

Другий етап реформи (1997-2006): Гармонізація ринкової інфраструктури з європейськими нормами в ході загального процесу євроінтеграції. У 1997 році прийнято рамковий енергетичний закон. Станом на початок 1997 року тарифи на газ для промисловості відповідали економічно обґрунтованому рівню, тарифи для населення були на 35% нижче від середньоєвропейських. З 2004 року Польща розпочала процес відкриття внутрішнього ринку газу для нових гравців – спочатку для великих споживачів, а з початку 2006 року – для всіх категорій споживачів (у тому числі й для населення), так що всі споживачі отримали можливість вибору постачальника газу. На практиці роздрібні споживачі рідко користуються можливістю зміни постачальника, оскільки домінуючу роль на ринку відіграє одна компанія-монополіст – PGNiG.

Третій етап реформи (2007-2013): У рамках національної енергетичної стратегії, польська влада ставить перед собою такі завдання: підвищення конкуренції на ринку газу, розвідка та розробка родовищ сланцевого газу, диверсифікація імпорту газу (побудова терміналу зрідженого газу для поставок газу з Катару), інвестиції у газові сховища та інтерконектори. На газовому ринку Польщі домінуюча роль залишається за вертикально інтегрованою PGNiG з державною часткою 73%, яка постачає газ 94,4% всіх споживачів. Наразі існує 19 інших активних учасників ринку (хоча видано більше 70 ліцензій на торгівлю газом), сукупна ринкова частка яких складає трохи більше 5%. Кількість активних учасників ринку обмежена через вимогу мати обов'язковий обсяг запасів газу на території Польщі, достатній для 30-денного постачання своїх клієнтів. Недостатній рівень конкуренції на роздрібному ринку газу є підставою для регулятора регулювати тарифи для всіх категорій споживачів (встановлюються мінімальні та максимальні межі складових тарифу, що включають ціну газу як товару (залежно від калорійності), тариф на транспортування та зберігання, податкову складову). Польський регулятор розраховує тарифи як середньозважену вартість газу внутрішнього виробництва та імпортованого, за рахунок цього ціни на газ для населення є дещо нижчими, ніж середньоєвропейські (за даними IEA). Слід зазначити, що тарифи на газ та тепло для населення варіюються залежно від місця проживання та обсягів споживання: ті, хто використовує газ для приготування їжі, платять вищий тариф, ніж ті, хто використовує газ для підігріву води та опалення, через наявність фіксованих платежів за використання мережі та транспортування у складі загального тарифу.

Наслідки проведених реформ

Внаслідок проведених реформ сектору газове господарство Польщі стало більш ефективним, також підвищилась безпека постачання газу та тепла за рахунок диверсифікації поставок, інвестицій у газові сховища та власне виробництво.

Енергоефективність: за період з 1996 по 2010 рік ефективність використання енергоресурсів у секторі домогосподарств зросла на 34% (дані ODYSEE database). Внаслідок інвестицій у термоізоляцію будівель та встановлення ефективного газопалювального обладнання, ефективність використання газу підвищилась, а зростання добробуту дозволило оплачувати більш високі рахунки за газ: за 2002-2009 роки ціна газу для населення зросла на 92%, а обсяги його річного споживання збільшились на 18% (у тому числі за рахунок відмови від використання твердого палива). Власний видобуток збільшився з 2002 року приблизно на 7%.

Соціальна складова: Соціального тарифу на газ не існує, соціально вразливі верстви населення є отримувачами соціальної допомоги. Крім соціальних допомог, з 1999 року реалізовується програма термомодернізації житла (Thermal Modernization Fund), яка надає фінансові ресурси для теплоізоляції будівель (пільгові кредити, гранти тощо). За даними дослідження умов життя домогосподарств, у 2008 році 10% домогосподарств Польщі мали борги за спожиті енергоносії та 20% відзначали недостатній рівень обігріву своїх помешкань. У середньому всі домогосподарства витрачають 20,8% своїх видатків на комунальні послуги (12% на всі види енергії – електрика, газ, тощо).

Власний видобуток: Власний видобуток зростав активно у 90-х, але родовища поступово виснажуються. З 2002-2012 загальне зростання видобутку склало близько 7%. Як наслідок, у 2013 році країна споживала 24% власного газу, 50% газу було імпортовано з Росії, а решта – з інших джерел з країн ЄС.

Подальші кроки: Влада Польщі розробила та реалізує Енергетичну стратегію Польщі до 2030 року, яка ставить на меті подальший розвиток засад функціонування газового господарства на ринкових принципах. Це передбачає стимулювання конкуренції на ринку газу, зменшення бар'єрів для виходу на ринок, диверсифікацію імпорту, відхід від регулювання тарифів для кінцевих споживачів, побудову додаткових інтерконекторів для з'єднання газової мережі Польщі з сусідніми країнами, інвестиції у розробку нових родовищ газу (в тому числі нетрадиційних).

Джерела: Energy Policies of IEA Countries: Poland 2011 Review; The Economist Intelligence Unit, 2010, Changing direction: Reform of energy utility sectors in Central and Eastern Europe; Poland: Natural Gas Upstream Policy, August 1998, The World Bank; Poland: Gas Sector Policy Report, 1995, The World Bank; Energy Consumption in Households in 2009, Central Statistical Office, Warsaw, 2012;

Додаток 6

Досвід Молдови

Досвід Молдови у газовому питанні є для України дуже показовим, хоча його не можна назвати однозначно позитивним. Ця країна є співставною з Україною як за низькими доходами населення, високою енергоємністю комунального сектору та зношеністю житлового фонду, так і за історичними та геополітичними чинниками. Ця колишня республіка СРСР цілком залежала від постачання газу з Росії і намагалася вирішити свої проблеми спочатку за рахунок продажу «Газпрому» свого майна у газовому секторі (на що Україна не погодилася), а згодом, коли це не допомогло, – через підвищення тарифів на газ для населення.

Стан газового сектору Молдови до початку реформування сектору:

- 98% залежність від імпортованих енергоносіїв;
- низькі доходи населення;
- квазіфіскальний дефіцит 6% ВВП, пов'язаний з накопиченими боргами за імпортований газ у 1999 році;
- компанія-постачальник газу («Молдовагаз») та розподільні мережі у державній власності.

Перший етап реформи (1999-2005): Було створено регулятор енергоринку, приватизовано частину державних активів у енергетиці (50% частка «Молдовагаз» була продана «Газпрому» в обмін на списання частини боргу за поставлений газ). Останнє дозволило отримувати імпортований з Росії газ за практично незмінною і порівняно низькою ціною (\$80 за 1000 м³) до кінця 2005 року. Після часткової приватизації «Молдовагазу» тарифи на газ для населення було підвищено до рівня витрат на закупівлю газу (2002-2004); проте тарифи на опалення залишались низькими, що призводило до накопичення боргів за газ у компаній-постачальників тепла, які перебували у державній та муніципальній власності.

Другий етап реформи – дві хвили підвищення тарифів на газ (2006-2011 роки): У 2006 році ціна імпортованого газу для Молдови зросла до \$253 за 1000 м³, а з 2011 року – досягла середньоєвропейського рівня. Це призвело до майже трикратного зростання вартості комунальних послуг для населення за період 2006-2011 роки, тимчасом як зарплати і пенсії зросли удвічі. У 2006 році тариф на газ для населення подвоївся і досяг \$167-214 за 1000 м³ (залежно від обсягів споживання), а з 2011 року вартість газу для населення зросла до \$493 (пільговий тариф) і \$513 (повний) за 1000 м³. Підвищення тарифів до ринкового рівня дозволило покращити фінансові показники «Молдовагаз» (у 2007-2008 роках компанія показала прибуток) та інвестувати в розвиток інфраструктури.

Третій етап реформи (2012-2015): з кінця 2011 р. тарифи на газ для населення не змінювалися (встановлені в молдавських леях, тарифи знизилась у доларовому еквіваленті через девальвацію лея), що спричинило накопичення боргів за спожитий газ та негативно вплинуло на фінансовий стан компанії-постачальника газу (збитки «Молдовагаз» у 2014 році склали \$114 млн (1,7% ВВП), які лягли на плечі акціонерів «Молдовагаз» (на зборах акціонерів було вирішено покривати збиток за рахунок прибутків майбутніх періодів). Попри петиції з боку постачальників енергоресурсів до регулятора ринку енергоресурсів (ANRE), питання про підвищення тарифів на газ на 48% відкладається з політичних міркувань (вибори, криза в банківському секторі тощо). Реформа сектору теплокомуненерго не була завершена – найбільша у країні державна компанія-постачальник тепла («Термоком») перебуває в стадії банкрутства з 2001 р., значна частина боргу за спожитий газ припадає на неї. Процес реорганізації «Термокому» відбувається за участі міжнародних фінансових організацій.

Наслідки проведених реформ

Більш ощадливе споживання енергоносіїв та покращення якості послуг з постачання газу та тепла є однозначно позитивними наслідками проведених реформ. З 2007 року споживання газу населенням поступово скорочувалося (за винятком 2010 року, коли була незвично холодна зима) – загалом приблизно на 25% за рахунок встановлення більш ефективного газоспалювального

обладнання, теплоізоляції будівель, заміни вікон та дверей, переходу на інші способи опалення тощо. На другому етапі реформи, після приведення тарифів до ринково обґрунтованого рівня, фінансовий стан компаній-постачальників покращився. Це забезпечило кінцевим споживачам безперебійне постачання газу та опалення і кращу якість обслуговування, а закріплення на законодавчому рівні права постачальника на відімкнення неплатників від постачання газу призвело до поліпшення платіжної дисципліни.

Перерозподіл витрат домогосподарств на користь збільшення частки комунальних послуг.

Швидке зростання вартості газу для кінцевих споживачів було важким випробуванням для багатьох мешканців Молдови. За результатами обстеження умов життя домогосподарств, у 2013 році більше третини домогосподарств відзначали фінансові труднощі з оплатою рахунків за газ, тепло та електроенергію. Близько 20% витрат домогосподарств складають витрати на утримання житла (лева частка яких припадає на оплату комунальних послуг). За даними Міністерства соціального захисту Молдови, отримувачами субсидії на період опалювального сезону є 8,5% домогосподарств, які отримують у середньому еквівалент \$16 компенсації на місяць.

Наслідки для державного бюджету: збитки «Молдовагаз» не мають прямого впливу на державні видатки, хоча уряд Молдови, як власник 35%-ї частки «Молдовагаз», несе відповідальність за борги компанії. Крім того, уряд де-факто субсидіює кінцевих споживачів через нижчу ставку оподаткування споживання газу (ставка ПДВ становить 8% проти 20% на інші товари – де-факто субсидія для домогосподарств на споживання газу оціночно складає 0,2% ВВП). Також з державного бюджету фінансуються програми соціальної підтримки для соціально незахищених верств населення (цільові програми для самотніх пенсіонерів та малозабезпечених сімей; сукупна вартість програм адресної соціальної підтримки та субсидій на опалення для малозабезпечених складала 1,6% ВВП у 2013 р. (з яких оціночно 0,03% ВВП – допомога на опалення) порівняно з 2,6% ВВП у 2010 р.). Реформування системи соціального захисту та соціальної допомоги ще не завершилось і відбувається за підтримки міжнародних фінансових організацій, що, зрештою, дозволить зменшити негативні наслідки подальшого підвищення тарифів для соціально вразливих категорій населення.

Придністровське питання. Лібералізація цін на енергоносії у Молдові негативно сприймалася населенням не лише через відносно низьку платоспроможність, а й через збереження низьких тарифів на комунальні послуги в Придністров'ї. У невизнаній Придністровській республіці тарифи на комунальні послуги у 6 разів нижчі за молдовські, оскільки за спожитий газ придністровський уряд не платить постачальнику («Молдовагаз»), хоча є власником 13% пакету акцій компанії. Борг перед «Газпромом» за використаний мешканцями та підприємствами Придністров'я газ сягнув \$4,7 млрд на кінець 2013 року (майже 59% ВВП Молдови). Влада Молдови його не визнає, проте «Газпром» періодично ставить питання про сплату цього боргу.

Висновки: Проведені в Молдові заходи з реформування енергосектору дозволили лише частково вирішити наявні проблеми, їх не можна вважати повномасштабною реформою. За відсутності альтернативних джерел постачання газу, країна залишається залежною від примх «Газпрому». Механізм встановлення тарифів на енергоносії для населення не був повністю деполітизований, що погано позначається на фінансових показниках компаній-постачальників газу та тепла. Зволікання з переглядом тарифів для населення вимагатиме більш різкого їх підвищення, що погано сприйматиметься населенням і матиме негативні інфляційні наслідки. Разом з тим, підвищення тарифів на перших двох етапах реформи сприяло більш ощадливому споживанню газу населенням, покращенню якості послуг (безперебійне постачання газу та тепла сумлінним споживачам) та більш ефективному використанню державних коштів на соціальну допомогу.

Джерела: Saavalainen T. and Berge J. Quasi-Fiscal Deficits and Energy Conditionality in Selected CIS Countries, IMF Working Paper, February 2006.; World Bank Policy Note: Action Plan for the Financial Stabilization of the District Heating Sector in Chisinau, September 2009; National Bureau of Statistics of Moldova; Briefing Book from Development Partners of Moldova, January 2015; www.moldovagaz.md; www.anre.md.

Додаток 7

Типові обсяги заощадження енергоносіїв за рахунок енергозбереження у багатоквартирних будинках країн ЦСЄ та СНД

Місто	% економії
Болгарія (Софія) - комплексна термомодернізація	60%
Чехія (Брно)- комплексна термомодернізація	51%
Латвія (Валмієра)- комплексна термомодернізація	39%
Польща (Варшава)- комплексна термомодернізація	52%
Словачія (Кошице)- комплексна термомодернізація	55%
Черкаси (Україна) - лише лічильники	6%

Джерело: Alliance to Save Energy - Study on Residential Energy Efficiency and Affordability, проект ЄС Угода Мерів-Схід

Додаток 8

Оцінки різними джерелами потенціалу скорочення витрат природного газу за рахунок заходів з підвищення енергоефективності

Джерело	Документ	Оцінка
НАК «Нафтогаз України»	Інтерв'ю керівника НАК «Нафтогаз України» Андрія Коболева газеті «Дзеркало тижня» ¹⁸ , 2015	12 млрд м ³ (56% від газу для потреб населення та ТКЕ), відмова від імпорту для населення та ТКЕ.
Держенергоефективності	Оцінка потенціалу енергозбереження Держенергоефективності України ¹⁹ , 2015	12,4 млрд м ³ (58% від газу для потреб населення та ТКЕ), відмова від імпорту для населення та ТКЕ.
Уряд	«Енергетична стратегія України на період до 2030 р.», 2013	8 млрд м ³ (37% від газу для потреб населення та ТКЕ), відмова від імпорту для населення та ТКЕ.
Академічні оцінки	Можливі обсяги економії та заміщення природного газу в Україні / Карп І.М., П'яних К.Є. «Энерготехнологии и ресурсосбережение», 2012, №1	Оптимістичний варіант: 9,34 млрд м ³ (44% від газу для потреб населення та ТКЕ), відмова від імпорту для населення та ТКЕ. Песимістичний варіант: 5,1 млрд м ³ (24% від газу для потреб населення та ТКЕ), відмова від імпорту для населення та ТКЕ.

¹⁸ http://gazeta.zn.ua/energy_market/andrey-kobolev-bez-rynochnoy-ceny-rynka-gaza-ne-budet-.html

¹⁹ http://sae.gov.ua/sites/default/files/documents/OSBB_plus.ppt

Оцінки НАК «Нафтогаз України» ефективності заходів з енергозбереження²⁰

Заходи	Економія газу, млрд м ³ на рік	Вартість, \$ млрд	Ефективність інвестицій, м ³ /\$	Обсяг задачі та терміни реалізації
Середньозважена ціна закупівлі газу власного видобутку	~3	3,7	0,8 (~7 млн індивідуальних будинків)	3-5 років
Котли на альтернативному паливі/Більш ефективні газові котли	1,1	~2	0,6 (~20 тис. котлів)	3-5 років
Ізоляція та заміна труб	~0,7	~1,7	0,4 (~250 ТКЕ)	3-5 років
Лічильники тепла з регуляторами температури	~0,8	~2,4	0,3 (~100 тис. багатоквартирних будинків)	1-2 роки
Термомодернізація (утеплення) індивідуальних будинків	5,5	~10,3	0,5 (~7 млн індивідуальних будинків)	10 років
Термомодернізація (утеплення) багатоквартирних будинків	~3,4	~15,9	0,2 (~100 тис. багатоквартирних будинків)	10 років
Усього	~12	~36		

Додаток 9

Розмір обов'язкового платежу, субсидії та чистих (за вирахуванням субсидії) витрат на комунальні послуги протягом місяця в опалювальний сезон для типової сім'ї, що проживає у середньостатистичній квартирі, за тарифом для комплексного споживання²¹

Середньомісячний дохід на 1 особу за останні 6 місяців	Розмір обов'язкового платежу (опалювальний сезон), грн	Розмір субсидії (опалювальний сезон), грн	Чисті витрати на споживання газу в опалювальний сезон, грн	Відсоток витрат на газ протягом року у середньомісячному сімейному бюджеті протягом опалювального сезону	Відсоток витрат на газ у середньорічному сімейному бюджеті
500	44,85	1438,55	113,84	7,6%	3,8%
600	64,58	1418,81	133,57	7,4%	3,7%
700	87,90	1395,49	156,90	7,5%	3,7%
800	114,81	1368,58	183,80	7,7%	3,8%
900	145,31	1338,09	214,30	7,9%	4,0%
1000	179,39	1304,00	248,39	8,3%	4,1%

²⁰ http://gazeta.zn.ua/energy_market/andrey-kobolev-bez-rynochnoy-ceny-rynka-gaza-ne-budet-.html

²¹ Сім'я з 3 осіб (2 дорослих та 1 дитина віком від 6 до 18 років), квартира площею 55,6 м² із річними витратами газу на опалення 1760 м³ та на приготування їжі 7,5 м³ на 1 особу на місяць.

1250	280,30	1203,09	349,29	9,3%	4,7%
1500	403,63	1079,76	472,63	10,5%	5,3%
1750	549,39	934,01	618,38	11,8%	5,9%
2000	717,57	765,83	786,56	13,1%	6,6%
2250	908,17	575,22	977,17	14,5%	7,2%
2500	1121,20	362,19	1190,20	15,9%	7,9%
3000	1614,53	0,00	1552,39	17,2%	8,6%
4000	2870,28	0,00	1552,39	12,9%	6,5%
5000	4484,81	0,00	1552,39	10,3%	5,2%
7500	10090,83	0,00	1552,39	6,9%	3,4%
10000	17939,25	0,00	1552,39	5,2%	2,6%
15000	40363,30	0,00	1552,39	3,4%	1,7%
25000	112120,29	0,00	1552,39	2,1%	1,0%

Джерело: власні розрахунки

Соціальні нормативи споживання природного газу для надання субсидій,
з 1 жовтня 2014 року

Цільове призначення	Норматив споживання
На опалення житла (в опалювальний період)	7 м ³ на 1 м ² площі (середнє споживання газу на опалення житла в опалювальний період: 5 м ³ на 1 м ² площі)
На приготування їжі (газова плита)	6 м ³ на особу
На приготування їжі та підігрів води (газова плита за відсутності гарячого водопостачання і газового водонагрівача)	9 м ³ на особу
На приготування їжі та підігрів води (газова плита за наявності газового водонагрівача)	18 м ³ на особу

Джерело: постанова КМУ № 409 від 6 серпня 2014 р. «Про встановлення державних соціальних стандартів у сфері житлово-комунального обслуговування».

